

Η εργασία στη φυλακή, ο μύθος της αναμόρφωσης το έργο των Melossi και Pavarini και η περίπτωση της Ελλάδας

Σοφία Βιδάλη.

Κείμενο που δημοσιεύθηκε περαιτέρω επεξεργασμένω στο :
Σκαμνάκης Χριστόφορος (επιμ) 2024. Μελέτες για την οικοδόμηση μιας αναστοχαστικής οπτικής για την κοινωνική πολιτική. Αθήνα, Παπαζήσης.

I. Εισαγωγή : κρίση, εργασία στη φυλακή και στέρηση της ελευθερίας –

Η επίδραση των μεγάλων κρίσεων στη λειτουργία της φυλακής και των επιμέρους μέτρων και μέσων μεταχείρισης και διαβίωσης των κρατουμένων δεν έχει διερευνηθεί συστηματικά. Επιπλέον είναι γνωστό ότι η κατάσταση στις ελληνικές φυλακές έχει περιγραφεί κατ' επανάληψη με τα μελανότερα χρώματα, αν και από θεσμική άποψη ως γνωστόν, έχουν κατοχυρωθεί θεμελιώδη δικαιώματα για τους κρατούμενους, μεταξύ αυτών και τα δικαιώματα που κατοχυρώνουν το θεσμό της εργασίας, όπως και την επαγγελματική κατάρτιση των κρατουμένων. Στον Σωφρονιστικό Κώδικα (στο εξής ΣΚ) μια σειρά ρυθμίσεων προβλέπει την παροχή εργασίας από τους κρατούμενους. Η εργασία έχει προαιρετικό, συμβολιακό χαρακτήρα, οι κρατούμενοι αμείβονται, ενώ προβλέπεται ο ευεργετικός υπολογισμός των ημερών εργασίας, έναντι της μείωσης του χρονικού εύρους της ποινής (βλ. Ν. 2779/1989 όπως ισχύει μετά τον Ν. 4985/2022, άρθ. 40-46). Όμως μια προσεκτικότερη διερεύνηση του θεσμού της εργασίας στον νέο ΣΚ, σε συνδυασμό με την επιστροφή στη θέσπιση του αναχρονιστικού όρου «σωφρονισμός» και τον περιορισμό των κατηγοριών κρατουμένων που μπορούν να εργαστούν, δείχνει ότι «...επιβαρύνεται η ήδη δυσμενής μεταχείρισή τους, που καμιά σχέση δεν έχει με τις αρχές και τους σκοπούς μιας ποινολογικής αντεγκληματικής πολιτικής, προσανατολισμένης στην επί ίσοις όροις κοινωνική επανένταξη...», (EEMEKE, (2022). Φαίνεται ότι επιστρέφουμε έτσι σε θεωρήσεις του 18^{ου} και του 19^{ου} αιώνα σχετικά με το σκοπό της ποινής και τη μεταχείριση των κρατουμένων.

Η εργασία στη φυλακή και γενικά η απασχόληση των κρατουμένων που εκτίουν ποινές στέρησης της ελευθερίας, συνδέθηκε από πολύ νωρίς με το αναμορφωτικό ιδεώδες και την προοπτική βελτίωσης των κρατουμένων, με στόχο -σύμφωνα με τη θεωρία- την επανένταξή τους στην κοινωνία. Σε διαχρονικές συστάσεις της η Επιτροπή Πρόληψης των Βασανιστηρίων του Συμβουλίου της Ευρώπης αλλά και οι κανόνες Nelson Mandela του ΟΗΕ υποδεικνύουν, ότι η εργασία και απασχόληση των κρατουμένων πρέπει να είναι χρήσιμη, να έχει ένα νόημα και ένα χρηστικό ή πρακτικό αποτέλεσμα ουσίας και να μην αποτελεί ανούσιο αυτοσκοπό, να είναι κατά το δυνατόν όμοια με την εργασία των άλλων εργαζόμενων. (UNODC-Nelson Mandela Rules, 96, 97. Council of Europe, 2020, Rec(2006)2-rev). Η ανάγκη της δημιουργικής διάστασης της εργασίας των κρατουμένων τονίζεται και στη θεωρία (Βλ. σε Κουλούρης Ν., 2009, 43-44).

Το ζήτημα, ωστόσο, δεν στερείται οικονομικών και κοινωνικών προεκτάσεων που οδηγούν σε μια διάσταση ανάμεσα στους διακηρυγμένους και στους πραγματικούς σκοπούς έκτισης της ποινής στέρησης της ελευθερίας και της εργασίας των κρατουμένων. Ειδικότερα, η προσεκτικότερη συνολική θεώρηση της εξέλιξης του θεσμού της εργασίας από μία κριτική -

μαρξιστική οπτική, αποκαλύπτει τις πραγματικές στοχεύσεις, εφαρμογές και διαστάσεις του θεσμού της εργασίας των κρατουμένων, που δεν συνδέονται με τη «βελτίωσή» τους, αλλά με την πολιτική λειτουργία του θεσμού της φυλακής. Πρόκειται για τη λειτουργία της φυλακής, ως μηχανισμού ιδεολογικής μεταμόρφωσης, προσαρμογής σε νέους τρόπους διαβίωσης ή ως μηχανισμού εξόντωσης ομάδων πληθυσμού, ανάλογα με το στάδιο καπιταλιστικής ανάπτυξης και τον κυρίαρχο τύπο καπιταλιστικής οικονομίας. Για πρώτη φορά η σχέση μεταξύ τύπων διαβίωσης των κρατουμένων και των οικονομικών αναγκών είχε διερευνηθεί στο εμβληματικό έργο *Punishment and Social Structure* (1939), των Georg Rusche και Otto Kirchheimer (βλ. ενδεικτ. σχετ. σε Βιδάλη, 2022, 146).

Το ζήτημα επανέκαμψε πολλά χρόνια μετά από ένα εν μέρει διαφορετικό πρίσμα. Το 1977 οι Dario Melossi και Massimo Pavarini, καθηγητές στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου της Bologna, δημοσιεύουν το βιβλίο «Εργοστάσιο και Φυλακή» (*Carcere e fabbrica*) όπου διερευνούν τη σχέση εργασίας και φυλακής. Πραγματεύονται τη λειτουργία της φυλακής ως μηχανισμού μεταμόρφωσης του «χρήσιμου» και κατά περίπτωση καταστροφής του «άχρηστου» ή πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, επιτελώντας μια λειτουργία διαλογής και μετατροπής, ανάλογη με αυτήν του βιομηχανικού εργοστασίου, που όμως εκτείνεται και σε κοινωνικές πρακτικές, αξίες και στάσεις ζωής, με κεντρικό πυρήνα την πειθαρχία και την κατά Melossi υποτελή συμπερίληψη (βλ. επομ.). Το βιβλίο *Carcere e Fabbrica* αποτελεί σήμερα ένα κλασσικό έργο για την πολιτική οικονομία της ποινής στέρησης της ελευθερίας και τη σύγχρονη Σωφρονιστική Επιστήμη. Αποτελεί όμως, για όποιον το μελετά ξανά και ένα ερέθισμα, για να γίνουν συγκρίσεις με την ελληνική περίπτωση. Δηλαδή, για να διερευνηθεί η εξέλιξη του ελληνικού συστήματος έκτισης ποινών και μέτρων κατά της ελευθερίας σε σύγκριση με τις ανάλογες εξελίξεις σε χώρες του ανεπτυγμένου καπιταλισμού που εξετάζονται στο έργο των Melossi και Pavarini. Έτσι με αφορμή το έργο *Carcere e Fabbrica* ανακύπτουν ερωτήματα και νέα πεδία έρευνας για την πολιτική οικονομία της έκτισης των ποινών και μέτρων στέρησης της ελευθερίας στην Ελλάδα, για τους αποκλεισμούς και τους εκτός ψυχιατρείων εγκλεισμούς στην χώρα μας, αλλά και το ρόλο της εργασίας, ως μέσου ιδεολογικής σύνθλιψης κρατουμένων, τα οποία θα επιχειρήσουμε να αναδείξουμε στις επόμενες ενότητες. Σε αυτό το πλαίσιο η έρευνα για τη λειτουργία της φυλακής στην Ελλάδα «φέρει στο φως» θεσμούς και κατηγορίες κρατουμένων τα οποία η επίσημη Σωφρονιστική Επιστήμη έχει υποτιμήσει: τους θεσμούς της εκτόπισης και τους πολιτικούς κρατούμενους στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια των προηγούμενων δύο αιώνων και κυρίως του 20^{ου} αιώνα. Σε αυτήν την κατηγορία κρατουμένων κυρίως είναι που διαφαίνεται η επίδραση του εγκλεισμού αλλά και της εργασίας ως μέσου μεταμόρφωσης ή καταστροφής τους, όπως τη διατύπωσαν οι Melossi και Pavarini. Αυτή η διαδικασία αποκτά δε ιδιαίτερη βαρύτητα αν λάβει κάποιος υπόψη, τόσο τη διάρκεια της ιστορικής περιόδου που εφαρμόστηκε (19^{ος} και το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα), όσο και το γεγονός ότι δεν αποτελούσε πάντα εφαρμογή δικαστικών αποφάσεων. Πρόκειται για ζητήματα που έχουν απασχολήσει την ελληνική και διεθνή ιστοριογραφία, αλλά λείπουν από την ιστορία της μεταχείρισης των κρατουμένων και αντιμετωπίζονται (εσφαλμένα) από τη σχετική βιβλιογραφία ως μη αντικείμενο της Σωφρονιστικής Επιστήμης, ως εξαίρεση ή ως παρένθεση. Διανοίγεται επομένως ένα πεδίο έρευνας για τη Σωφρονιστική Επιστήμη στην Ελλάδα (και όχι μόνον) που έχει μεγάλη σημασία για την κατανόηση γενικότερα του σκοπού της ποινής και του ρόλου της εργασίας των κρατουμένων ιδίως σε κρίσιμες περιόδους.

Για να γίνει δυνατή όμως αυτή προσέγγιση υπό το πρίσμα της μαρξιστικής ανάλυσης που υιοθετείται στο βιβλίο *Carcere e fabbrica*, δηλαδή της τοποθέτησης των προβλημάτων στο ιστορικό τους πλαίσιο, είναι ανάγκη να γίνει κατανοητή προηγουμένως η διαδικασία μεταμόρφωσης των εργαζομένων που επέρχεται μέσα από την εργασία γενικότερα. Με το

ζήτημα αυτό καταπιάνεται αρχικά ο Melossi εξηγώντας και το πώς οδηγήθηκαν στη συγγραφή του βιβλίου. (Melossi, 2018: 69).

Σύμφωνα με τους Melossi και Pavarini, η εφεύρεση της φυλακής είναι στενά συνδεδεμένη με τη διαδικασία πρωτογενούς σώρευσης κεφαλαίου, δηλαδή τη διαδικασία χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής, που σηματοδότησε το πέρασμα από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό και τη μετατροπή των χειρώνακτων σε μισθωτούς εργάτες και περιγράφηκε πρώτα από τον Κ. Μαρξ. Κατά την άποψή τους, στους επόμενους αιώνες (σ.σ. από το τέλος της φεουδαρχίας), η ίδια η λογική της πρωτογενούς συσσώρευσης κεφαλαίου θα διαδοθεί και θα διαπεράσει και ολόκληρο το ποινικό φαινόμενο και τα συστήματα ποινικής καταστολής και κατ' επέκταση και το θεσμό της φυλακής.

Στο πλαίσιο αυτό και η πειθαρχία στη φυλακή κατανοείται ως ένας τρόπος προσαρμογής και μετατροπής των αγροτικών πληθυσμών και των τεχνιτών - χειροτεχνών της μεταποίησης του 15^{ου} και 16^{ου} αιώνα, αρχικά σε προλετάριους. Ο Melossi δείχνει, ότι η πειθαρχία δεν αποτελούσε απλά μια τεχνική προσαρμογή στο καθεστώς της φυλακής, αλλά αποτελούσε έναν τρόπο που προετοίμαζε τους έγκλειστους και σε έναν τρόπο ζωής, τον οποίο θα συναντούσαν και μετά τη φυλακή και ότι για να επικρατήσει αυτό, χρειαζόταν και ένας βαθμός συναίνεσης από τους ίδιους τους μελλοντικούς προλετάριους. Η προσαρμογή γινόταν με την υιοθέτηση και θέσπιση, καθεστώτων διαβίωσης κατά την φυλάκιση, που είχαν πολλά στοιχεία κοινά με τον αναδυόμενο τρόπο παραγωγής στην ελεύθερη αγορά εργασίας, δηλαδή τη βιομηχανική εργασία. Συνολικά επρόκειτο για «μύηση» σε αυτό που ονομάστηκε *υποτελής συμπερίληψη* (*inclusione subalterna*) (- Βλ. Melossi ό.π., σ. 16 κ.ε., 29-30). Με το έργο αυτό για πρώτη φορά φωτιζόταν η ιστορία της φυλακής και της εργασίας των κρατουμένων ως ένα ευρύτερα πολιτικό ζήτημα και εντασσόταν στην προβληματική του Κοινωνικού Ελέγχου και της Σωφρονιστικής Επιστήμης.

Στις επόμενες πρώτες ενότητες αναλύεται διεξοδικά η θεώρηση των Melossi και Pavarini, στη συνέχεια διερευνώνται οι λειτουργίες μεταμόρφωσης ή καταστροφής των κρατουμένων που επιτελεί η φυλακή στο πλαίσιο της ελληνικής εμπειρίας, με επίκεντρο την πολιτική κράτηση και τέλος, σχολιάζεται η σημερινή συγκυρία με βάση την ίδια προσέγγιση.

II. Πρωτογενής συσσώρευση κεφαλαίου και εγκλεισμός στο Δυτικό κόσμο – οι απαρχές του θεσμού της φυλακής

Στο *Carcere e Fabbrica* διερευνάται συγκεκριμένα η πολιτική οικονομία της φυλακής, δηλαδή συσχετίζονται η ιστορική συγκυρία, οι σχέσεις εξουσίας που αναπτύχθηκαν στην αυγή του καπιταλισμού στη Δύση και η ανάδυση του θεσμού της φυλακής. Θα παρακολουθήσουμε αυτήν την εξέλιξη όπως την περιγράφει ο Melossi για την Ευρώπη και ο Pavarini για τις ΗΠΑ (βλ. για την ελληνική βιβλιογραφία περιγραφικές θεωρήσεις της γενεαλογίας της φυλακής ενδεικτ. Κουράκης, Ν., 2009. Αλεξιάδης Στ. 2001. Δημόπουλος, Χ., 2021).

Συγκεκριμένα ο Melossi θέτοντας το «ερώτημα «τι υπήρχε πριν από τη φυλακή, όπως αυτή αναδείχθηκε μετά τη βιομηχανική επανάσταση;», έφερε στο επίκεντρο της ανάλυσης δύο θεσμούς: την *καταναγκαστική εργασία* και τη δημιουργία των «οίκων εργασίας» (αρχικά πτωχοκομείων -workhouses) που στο πλαίσιο τους οι φιλοξενούμενοι ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται. Η φυλακή με την έννοια που την ξέρουμε σήμερα είναι άγνωστη τον μακρινό 17^ο αιώνα (ό.π., σ. 19). Είναι ο ίδιος ο καπιταλισμός που επινοήθηκε μέσα στους οίκους εργασίας σημειώνει ο Melossi (*στο ίδιο*). Στην πραγματικότητα έτσι ο εγκλεισμός επιτύγχανε τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Επισημαίνουμε ότι όταν αναφερόμαστε σε εργασία κρατουμένων εκείνη την εποχή (ανάμεσα στον 16^ο και 18^ο αιώνα), αναφερόμαστε σε *καταναγκαστική*

εργασία, που σταδιακά «προσφέρεται» οργανωμένα, σε συγκεκριμένες εγκαταστάσεις κατά τη διάρκεια μεγάλων οικονομικών αλλαγών και έτσι εξηγείται και η επινοήση των πτωχοκομείων - *οίκων εργασίας* (*rasphuis* στην Ολλανδία και *work houses* στην Αγγλία) – βλ. επομ.- και η θεσμοποίηση του εγκλεισμού ως μέρους μιας διαδικασίας πρωτογενούς συσσώρευσης (καθώς αξιοποιείτο η εργασία των κρατουμένων).

Οι δομές αυτές δεν προορίζονταν ακριβώς για εγκληματίες, αλλά για εκείνες τις κοινωνικές ομάδες που για διάφορους λόγους, σε διάφορες εποχές, είχαν διωχθεί ή αναγκάστηκαν να φύγουν από τις αγροτικές κοινότητες και από τον τομέα της μεταποιητικής χειροτεχνίας (*artigianato*) και δεν ήταν διατεθειμένοι να δουλέψουν ως μισθωτοί εργάτες (καθώς μια σειρά νόμων τους υποχρέωνε να εργαστούν με οποιαδήποτε αμοιβή). Συγκεκριμένα, οι οίκοι εργασίας φιλοξενούσαν αφενός άστεγους, άνεργους, φτωχούς ζητιάνους και περιφερόμενους άεργους που δεν ήθελαν να εργαστούν και αφετέρου μικροεγκληματίες, δράστες κλοπών, διαρρήξεων, απατών κλπ χαμηλής απαξίας (βλ. Melossi, ό.π., σ. 72-73, 78 κ.ε).

1. Η διοχέτευση της φεουδαρχικής τάξης στο βιομηχανικό εργοστάσιο

Όμως, το ενδιαφέρον για τον εγκλεισμό δεν ήταν άσχετο από τις γενικότερες εξελίξεις. Η περίοδος που μεσολαβεί από το τέλος του φεουδαρχικού κόσμου (περίπου από το τέλος του 15^{ου} αιώνα) έως τη βιομηχανική επανάσταση, περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, την μαζική μετακίνηση χωρικών προς τις μεγάλες πόλεις και ταυτόχρονα, την «ελευθέρωσή» τους από τα δεσμά που τους καθήλωναν σε σχέσεις εξάρτησης από τους γαιοκτήμονες κλπ, από τις αντικειμενικές συνθήκες παραγωγής· ταυτόχρονα όμως, μετακλύεται η υποτέλεια από τον φεουδάρχη στην αγορά. Υπό την πίεση τέτοιων μεταβολών, εξηγεί ο Dario Melossi, τα πράγματα γίνονται περισσότερο σύνθετα. Δημιουργήθηκε το υπόβαθρο επί του οποίου θεμελιώθηκαν νέες σχέσεις εργασίας και η προσαρμογή στο νέο παραγωγικό (βιομηχανικό) πρότυπο (για όλα Melossi, 2018, ό.π., 87, 88). Για να γίνει αυτό όμως, έπρεπε να δημιουργηθεί ένας εξωτερικός έλεγχος, που θα προκαλούσε μια φυσική και αυθόρμητη τάση στον εργάτη, να υποβάλλεται στην πειθαρχία του εργοστασίου και ταυτόχρονα να επιφυλάσσει την άμεση βία μόνο για τους επαναστάτες, όχι όμως αυτούς που δεν ήθελαν να υπαχθούν στην πειθαρχία, αλλά εκείνους που απειλούσαν το ίδιο το καθεστώς πειθαρχίας (ό.π., στο *ίδιο*). Αυτός ο εξωτερικός έλεγχος υιοθετούσε θρησκευτικά πρότυπα, που έρχονταν από την Μεταρρύθμιση: την εσωτερικότητα του ατόμου και το διαχωρισμό- εγκλεισμό (στο *ίδιο*, ό.π., 88-89).

2. Η ιδεολογία της Μεταρρύθμισης και η γενεαλογία της φυλακής

Η (θρησκευτική) Μεταρρύθμιση του 16^{ου} αιώνα επηρέασε όλους τους τομείς της προσωπικής και δημόσιας ζωής. Έτσι και η ιδέα του σεβασμού της τάξης και της εργασίας δεν χρειάζονται πλέον κάποια νομιμοποίηση, αλλά έγιναν αυτοσκοπός. (Melossi, ό.π. 90). Σύμφωνα με τον Melossi, η πρώιμη ιδέα του εγκλεισμού με σκοπό την εργασία θεμελιώνεται στην προτεσταντική θεώρηση του κόσμου και ιδίως, στο εκκλησιαστικό δίκαιο και συνδέεται και με την έννοια της *μετάνοιας*, που στο πλαίσió της η τάξη και η εργασία γίνονται κρίσιμοι στόχοι. (για όλα, στο *ίδιο* ό.π. 91)-.

2.1. Αγγλία, Ολλανδία, Ιταλία

Συγκεκριμένα, η ιδέα της οργανωμένης συλλογικής διαβίωσης σε επιτηρούμενο χώρο για κοινωνικούς λόγους πρωτο-εμφανίζεται σε χώρες που αναπτύχθηκε ο προτεσταντισμός και συγκεκριμένα στην Αγγλία και την Ολλανδία. και αποτυπώνεται στη δημιουργία πτωχοκομείων -*οίκων εργασίας* στα μέσα του 15^{ου} αιώνα., -, που έλαβαν διαφορετικές μορφές στην Αγγλία και στην Ολλανδία: Ειδικότερα, στην Αγγλία τον 16^ο αιώνα, οι δομές πρόνοιας (πτωχοκομεία) που είχαν δημιουργηθεί και χρηματοδοτούνταν από ιδιώτες μετασχηματίζονται σε κρατικές δομές, οι οποίες ονομάστηκαν Bridewells (1553) και ήταν ταυτόχρονα και πτωχοκομεία και φυλακές. Εκεί η εργασία (κυρίως την υφαντουργία) ήταν υποχρεωτική. Στη

συνέχεια στο τέλος του 16^{ου} αιώνα δημιουργήθηκαν, οι λεγόμενοι οίκοι διόρθωσης ή διορθωτικές φυλακές (houses of correction).

Στην *Ολλανδία*, η δημιουργία πτωχοκομείων - οίκων εργασίας και η διαμόρφωση τους επηρεάστηκε από το είδος της εργασίας που επιτελείτο στο εσωτερικό τους. Επρόκειτο για εγκαταστάσεις που ονομάστηκαν Rasphuis (1596), επειδή η εργασία μέσα σε αυτά ήταν η τριβή ενός πολύτιμου για την εποχή ξύλου, του Brazilwood, που εισαγόταν από τη Βραζιλία και χρησιμοποιείτο σε σκόνη στην υφαντουργία για την κατασκευή βελούδων κλπ. Τα Rasphuis είχαν το μονοπώλιο τριβής αυτού του ξύλου, το οποίο κονιορτοποιούσαν με χειρωνακτική εργασία που ήταν πολύ σκληρή. Τα Rasphuis φιλοξενούσαν ομάδες όμοιες με αυτές των Bridewells και γενικά η λειτουργία τους αντανakλούσε την προτεσταντική αντίληψη για τη φτώχεια, για το έγκλημα και για την μετάνοια. Το καθεστώς εγκλεισμού, η καταναγκαστική εργασία, η αξιοποίηση μόνον ή κυρίως ανθρώπινης χειρωνακτικής εργασίας και η άρνηση να χρησιμοποιηθεί στοιχειώδης εκμηχάνιση στη διαδικασία τριβής ξύλου, αποτελούσαν τελικά μέρος της διαδικασίας προσαρμογής των εγκλειστών στο νέο καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής (Melossi, ό.π., 75 κ.ε).

Σε σύγκριση με την Αγγλία και τις άλλες μεγάλες εθνικές μοναρχίες, στην Ιταλία τα πράγματα ήταν διαφορετικά. Ανακύπτουν σημειώνει ο Melossi σημαντικές δυσκολίες στην ανασυγκρότηση της ιστορικής εξέλιξης της ιταλικής φυλακής. Η έλλειψη πηγών και μελετών είναι έντονη τότε που γράφεται το Carcere e Fabbrica. Η έλλειψη μιας ενοποιημένης κεντρικής εξουσίας και η έλλειψη εθνικής μοναρχίας δεν επέτρεψε, σημειώνει ο Melossi, τη γενίκευση μιας ολόκληρης σειράς εμπειριών, ιδεών και μέτρων όπως η φυλακή. Η Ιταλία δεν υπήρξε ενιαία κρατική οντότητα ως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και έτσι δεν μπορούσαν να αναπτυχθούν πρωτοβουλίες στον τομέα της φυλακής. Γενικά η εργασία στις φυλακές στην Ευρώπη αν και για το διάστημα που αναφέρεται το έργο Carcere e Fabbrica αποτελούσε ένα τρόπο εκμετάλλευσης και αξιοποίησης φθηνού εργατικού δυναμικού, διατήρησε παράλληλα και στοιχεία *ταύτισης του τρόπου έκτισης της ποινής με τη μεταμέλεια*, με απώτερο σκοπό πάντα την προσαρμογή σε ένα τρόπο εργασίας και γενικότερης διαβίωσης των πρώην χωρικών, που είχαν συρρεύσει στα μεγάλα αστικά βιομηχανικά κέντρα.

2.2. ΗΠΑ

Διαφορετική σε μεγάλο βαθμό ήταν η κατάσταση στις ΗΠΑ: οι διαφορετικές συνθήκες ανάπτυξης της κοινωνίας και παραγωγής πλούτου σηματοδότησαν και διαφορετικές συνθήκες ποινικής καταστολής γενικότερα, και συνδέονταν και με τις γενικότερες στάσεις απέναντι στην απόκλιση. Στις ΗΠΑ ο θεσμός της φυλακής εξελίχθηκε σε πολύ διαφορετικό πλαίσιο και με διαφορετικό τρόπο σε σύγκριση με τα κράτη της Ηπειρωτικής Ευρώπης. Αναπτύχθηκε η ιδέα της κρατικής φυλακής με ένα σύστημα κράτησης μέσω της *απομόνωσης* και κράτησης σε ατομικό κελί και ταυτόχρονα, επιβλήθηκε η υποχρεωτική σιωπή και η προσευχή στους κρατούμενους. Πρόκειται για το λεγόμενο απομονωτικό σύστημα, που μεταφέρθηκε από την Ευρώπη και πρωτο-εφαρμόστηκε στην *Walnut Street Prison* της Φιλαδέλφειας. Ήταν ένα σύστημα ανάλογο με το *Πανοπτικόν* και με το *Maison De force* του Βελγίου (Pavarini, 2018, ό.π., 233 κ.ε. Κουράκης, Ν., 2009, 131 κ.ε.). Αυτή η δομή δεν προσφερόταν για να εισαχθεί μια βιομηχανική οργάνωση της εργασίας και της ζωής στη φυλακή σημειώνει ο Pavarini (ό.π.).

Ένα άλλο σύστημα κρατικής φυλακής γνωστό ως *μεικτό σύστημα του Auburn*, επικεντρώθηκε στην παραγωγική αξιοποίηση της εργασίας των κρατουμένων και στην επιβολή σιωπής. Οι κρατούμενοι ζούσαν σε καθεστώς υποχρεωτικής σιωπής κατά τη διάρκεια της νύχτας και εργάζονταν από κοινού την ημέρα. Εισάγεται έτσι για πρώτη φορά η παραγωγική εργασία τη φυλακή και στη συνέχεια, η βιομηχανοποιημένη εργασία, δηλαδή, ένας τύπος εργασίας, που ήταν ανάλογοι με ότι επικρατούσε στο εργοστάσιο (Pavarini, Μ., 2018, ό.π., 237-238). Το σύστημα σιωπής αποτέλεσε ένα πρότυπο «παιδαγωγικής της φυλακής» για μια

βιομηχανοποιημένη φυλακή, μια φυλακή - εργοστάσιο. Όπως εξηγεί ο Pavarini, «...αυτό το πρότυπο είχε ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός 'εικονικού ανθρώπου', που διαμορφωνόταν μέσα από τη διαδικασία επανεκπαίδευσης, ο οποίος δεν ήταν πια ο μισθωτός/ εξαρτημένος τεχνίτης, δηλαδή, ο εργάτης της μεταποιητικής παραγωγής, αλλά ο πειθαρχημένος και υποτελής εργαζόμενος /εργάτης του βιομηχανικού εργοστασίου...» (στο ίδιο, ό.π., 248-9).

Η εισαγωγή παραγωγικής εργασίας στη φυλακή οδήγησε στην εκβιομηχάνιση της και επηρέασε τον τρόπο έκτισης και το σκοπό της ποινής. Ειδικότερα, το καθεστώς παροχής και ρύθμισης της εργασίας έλαβε διάφορες μορφές (βλ. επομ.) όπως παροχή στον ιδιώτη/ επιχειρηματία της δυνατότητας, να μετατρέψει τη φυλακή με δικά του έξοδα, σε εργοστάσιο, συνδιαχείριση της φυλακής από τον από τον ιδιώτη/ επιχειρηματία και τη διοίκηση της φυλακής κλπ.· αλλού (πάντα στις ΗΠΑ) κλπ. Με τον τρόπο αυτόν, όμως, άλλαξε ο τρόπος έκτισης της ποινής. Ωστόσο η οργάνωση της εργασίας στη φυλακή και η μετατροπή της σε παραγωγική εργασία, εκτεινόταν -πέραν της οικονομικής διάστασης- και στην εκπαίδευση, στην πειθαρχία και στις ίδιους τους όρους μεταχείρισης κατά την έκτιση της ποινής (Pavarini, ό.π., 240). Ειδικότερα, αν και η φυλακή ποτέ δεν υπήρξε απολύτως παραγωγική, ούτε έγινε δυνατόν η εργασία των κρατουμένων -ακόμα και στην παραγωγική μορφή- να ανταγωνιστεί ή να υποκαταστήσει την ελεύθερη αγορά εργασίας (στο ίδιο, ό.π., 240), οι αλλαγές που έφερε η εισαγωγή της παραγωγικής εργασίας στις φυλακές άλλαξε και την πειθαρχία στη φυλακή. Με την εισαγωγή της παραγωγικής εργασίας η ζωή στη φυλακή άρχισε να υπάγεται στις ανάγκες της παραγωγικής και βιομηχανικής εργασίας υπογραμμίζει ο Pavarini (στο ίδιο, ό.π. 238 κ.ε.): δηλαδή, ο τρόπος παραγωγής και η ίδια η παραγωγή έθεταν κανόνες αλληλεπίδρασης μεταξύ των εργατών- κρατουμένων, καθόριζαν χρόνους και τρόπους δραστηριότητας. Έτσι, ήταν η οργάνωση της εργασίας που προσδιόριζε έναν συγκεκριμένο τύπο εργασίας: η ίδια η παραγωγική εργασία αντικαθιστούσε την πειθαρχία που επιτυγχανόταν μέσω της επιτήρησης, με την εσωτερική πειθαρχία που προέκυπτε από την οργάνωση της εργασίας (Pavarini, ό.π., 238). Κατ' επέκταση, επηρεάστηκε το πρότυπο έκτισης της ποινής: «...Η εργασία στη φυλακή επιτόνησε στην πραγματικότητα πρότυπα που στόχευαν περισσότερο στη δημιουργία ενός πλασματικού υποκειμένου, που κατά περίπτωση επιβάλλεται από την αγορά ελεύθερης παραγωγής, από την παραγωγή εμπορευμάτων οικονομικά σημαντική...», επισημαίνει ο Pavarini (ό.π.). Επιπλέον άρχισε να επικρατεί η άποψη, ότι οι κρατούμενοι ευκολότερα αποκτούσαν κίνητρα για να εργαστούν μέσω των προνομίων – επιβραβεύσεων που εκχωρούνταν με την εργασία, παρά με την τιμωρία. Σε αυτήν την αντίληψη βασίστηκε και η έκτιση της ποινής στην προοπτική της επανεκπαίδευσης: στην πραγματικότητα, σταθμιζόταν η ικανότητα του εργαζομένου, η οποία έγινε ο πραγματικός παράγων που διαμόρφωνε την κρίση για την καλή διαγωγή (έτσι Pavarini ό.π., 238). Στη συνέχεια η ικανότητα προς εργασία και η ικανότητα να μαθαίνει ο κρατούμενος νέες τεχνικές / μεθόδους κατά την εργασία του και άρα, να διανύει παραγωγικό χρόνο στη φυλακή, αποτέλεσε ένα κριτήριο για τη διάκριση μεταξύ κάθειρξης και φυλάκισης: όσοι καταδικάζονταν σε μακροχρόνιες ποινές οδηγούνταν σε φυλακές που η εργασία ήταν βιομηχανικά οργανωμένη, ενώ οι βραχυχρόνιες ποινές, άρχισαν να θεωρούνται αντι-εκπαιδευτικές και αντιπαραγωγικές (βλ. για όλα Pavarini, ό.π., 238-239).

Όλα αυτά δεν ήταν άσχετα με το πως διαμορφωνόταν η αγορά εργασίας εκτός φυλακής, σημειώνει ο Pavarini. Από την αρχή της μετατροπής της φυλακής σε χώρο παροχής παραγωγικής εργασίας, οι βασικές αιτίες δεν είχαν σχέση με τις προσδοκίες των μεγάλων μεταρρυθμιστών, αλλά με το γεγονός ότι άρχισε να υπάρχει έλλειψη του αναγκαίου εργατικού δυναμικού στις ΗΠΑ, η μεταφορά σκλάβων άρχισε να παρουσιάζει δυσκολίες και να περιορίζεται θεσμικά, , ενώ η αδειοδότηση της προέλασης προς τη Δύση των αποίκων που είχαν εγκατασταθεί στις ανατολικές ΗΠΑ δημιούργησε μεν ρεύμα νέων αποίκων προς τα

Δυτικά, αλλά και έλλειψη εργατικού δυναμικού στις ήδη διαμορφωμένες πόλεις. Τότε άρχισε να επικρατεί η ιδέα της αξιοποίησης με συστηματικό και παραγωγικό τρόπο της εργασίας των κρατουμένων. Αυτό όμως που επιτεύχθηκε με την εισαγωγή της παραγωγικής εργασίας στη φυλακή ήταν κατ' αρχάς η μείωση του κόστους παραγωγής σε συγκεκριμένους βιομηχανικούς τομείς (Pavarini, ό.π., 236).

Έτσι, η αμοιβή των κρατουμένων δεν υπαγόταν σε κανένα κριτήριο αναλογικότητας, σε σχέση με την απόδοση και το ύψος της αμοιβής: «...η αμοιβή του κρατούμενου αποτελούσε ένα είδος ηθικού τύπου μισθού ως συνθήκη – προϋπόθεση της ύπαρξής του...» (στο ίδιο ό.π., 240). Μία έστω συνοπτική εξέταση εδώ των όρων παροχής εργασίας στις αμερικανικές φυλακές καθιστά σαφέστερη τη σχέση μεταξύ φυλακής και τύπου κυρίαρχης παραγωγής και οικονομίας.

Συγκεκριμένα τέσσερις παράγοντες που επηρέαζαν την υιοθέτηση του ενός ή του άλλου συστήματος κράτησης στις ΗΠΑ (Pavarini, ό.π., 241):

1. Οι πιέσεις που ασκούσε η επιχειρηματική τάξη για να χρησιμοποιεί την εργασία των κρατουμένων, ώστε να μπορεί να διευθετεί το επίπεδο των μισθών.
2. Η αντίδραση των συνδικάτων της εργατικής τάξης κατά της χρησιμοποίησης της εργασίας των κρατουμένων, η οποία έτσι ανταγωνιζόταν την εργασία στην ελεύθερη αγορά.
3. Οι δυσκολίες που συναντούσε η διοίκηση των φυλακών για να εκβιομηχανίσει την παραγωγική διαδικασία στη φυλακή.
4. Ο τύπος της κυρίαρχης οικονομίας και συγκεκριμένα, η κατά περίπτωση κυριαρχία της αγροτικής, της χειροτεχνικής / μεταποιητικής ή της βιομηχανικής οικονομίας.
5. Η ανάπτυξη απόψεων σχετικά με τις ποικίλες κατά καιρούς λειτουργίες της ποινής.

Στο πλαίσιο αυτό διαμορφώθηκαν έξι κύρια συστήματα απασχόλησης του εργατικού δυναμικού των κρατουμένων στις ΗΠΑ (Pavarini, ό.π., 242, κ.ε. βλ. και Κουράκης, 2009, ό.π., 164 κ.ε.): :

1. Δημόσιου Λογιστικού (public account)
2. Εργολαβικό σύστημα (contract system)
3. Κατ' αποκοπή (piece – price)
4. Εκμίσθωσης των κρατουμένων (Leasing)
5. Κρατικής Αξιοποίησης (State-use)
6. Δημόσιων Έργων (Public works)

Όπως αναφέρει ο Pavarini η ιστορία του αμερικανικού σωφρονιστικού συστήματος είναι η ιστορία της οργάνωσης της εργασίας των κρατουμένων (ό.π., 245) η «επικοινωνεί» με τα συστήματα διαβίωσης και το αντίστροφο. Έτσι το σύστημα της Φιλαδέλφειας υιοθέτησε το πρότυπο δημόσιου λογιστικού (*public account system*), ενώ το σύστημα του Auburn το *εργολαβικό πρότυπο* (contract system). Το σύστημα των δημοσίων έργων (*public works system*), που αποτέλεσε μια παραλλαγή του συστήματος του δημόσιου λογιστικού, επιστρατεύθηκε για την οικοδόμηση νέων φυλακών: οι κρατούμενοι από διάφορες φυλακές έκτιζαν νέες φυλακές με τα ίδια τους τα χέρια, όπως π.χ. τη φυλακή του Sing Sing (1825) – βλ. επομ. για τη Γυάρο-. Τέλος, ο Νότος που είχε κυρίως αγροτική οικονομία, αξιοποίησε το leasing system. Το σύστημα των *συμβάσεων ανάθεσης* (contract system) αποτέλεσε (18^{ος}- 19^{ος} αιώνας) το κύριο σύστημα οργάνωσης της εργασίας των κρατουμένων, επειδή μπορούσε να ανταποκριθεί καλύτερα στις οικονομικές όψεις της φυλάκισης και στις ανάγκες της βιομηχανοποιημένης εργασίας στη φυλακή, μετατρέποντας τη φυλακή σε εργοστάσιο (ό.π., 248).

Ανάμεσα στο 18^ο και το 19^ο αιώνα οι συνθήκες στην αγορά εργασίας εκτός φυλακής (βλ. και προηγ.) συνετέλεσαν ώστε η βιομηχανοποίηση της φυλακής να αποτελέσει μία «λύση» σε γενικότερα προβλήματα, της αγοράς εργασίας υποστηρίζει ο Pavarini (στο ίδιο, ό.π., 248).

III. Η προλεταριοποίηση – η οικονομική λειτουργία της φυλακής: η μαλθουσιανή φυλακή

Από το σύνολο της έρευνας των Melossi και Pavarini προκύπτει ότι, η *πραγματική αλλά και άτυπη σκοπιμότητα της φυλακής, που επιτεύχθηκε με επιτυχία, ήταν η μετατροπή του εγκληματία σε προλετάριο*. Το αντικείμενο της παραγωγής της βιομηχανικής φυλακής δεν ήταν επομένως τα εμπορεύματα, εξηγεί ο Pavarini, αλλά οι άνθρωποι· από εδώ προκύπτει και ο όρος «σωφρονιστική επινόηση» (*invenzione penitenziaria*) -(Pavarini, ό.π., 266).

Δεν πρόκειται για μια ιδεολογική λειτουργία, αλλά για μια πραγματική οικονομική λειτουργία. Η παραγωγή προλεταρίων γίνεται μέσω της καταναγκαστικής εκμάθησης εκ μέρους του κρατούμενου της πειθαρχίας της φυλακής. Πρόκειται για μια «...ανθρωπολογική μεταβολή από εγκληματία σε προλετάριο, που στο υπόβαθρό της βρίσκεται ο στενός σύνδεσμος ανάμεσα στην «λογική της ελεύθερης αγοράς» και τη «θεσμική λογική»...». Ο Pavarini αναπτύσσει την υπόθεση της «μαλθουσιανής φυλακής» (*penitenziario malthusiano*), στο πλαίσιο της οποίας είναι διαχρονικά παρούσες εξής σταθερές παράμετροι (ό.π. 266)¹ :

α). Εάν στην ελεύθερη αγορά η προσφορά εργατικού δυναμικού είναι περισσότερη από τη ζήτηση – καθορίζοντας μεγάλη ανεργία και μείωση του εργασιακού και μισθολογικού κόστους- ο βαθμός υποστήριξης/ συντήρησης στο εσωτερικό της φυλακής τείνει να είναι χαμηλός: η φυλακή επιστρέφει στο ρόλο της, ως **χώρου καταστροφής του εργατικού δυναμικού**. Έτσι ο θεσμός αυτός συμμετέχει αρμονικά στους νόμους προσφοράς και ζήτησης.

β). Αντίθετα, εάν η ζήτηση εργατικού δυναμικού είναι μεγαλύτερη από την προσφορά και επικρατεί μια καλύτερη αναλογία μισθού, τότε η φυλακή τείνει να περιορίσει την καταστροφική της διάσταση και σε αυτό το πλαίσιο, να απασχολεί με χρήσιμο τρόπο το εργατικό δυναμικό, ανακυκλώνοντάς το, αφού το δυναμικό αυτό έχει αναβαθμιστεί (όταν ήταν ελεύθερο) μέσω της επανεκπαίδευσης στην ελεύθερη αγορά.

Έτσι, σύμφωνα με τον Pavarini, η φυλακή συντελεί στην άμβλυνση της καμπύλης της ζήτησης εργασίας, με αποτέλεσμα να εξισορροπήσει μισθολογική καμπύλη: επομένως «ο κόσμος της παραγωγής» επηρεάζει και αντανakλά στον κόσμο της φυλακής. Κατά συνέπεια η σωφρονιστική εμπειρία και η ζωή των κρατουμένων εξελίσσεται ανάμεσα στην «καταστροφική φυλακή» και την «παραγωγική φυλακή» και έτσι προκύπτει η *φυλακή ως εργοστάσιο παραγωγής προλεταρίων και όχι εμπορευμάτων*, σχολιάζει ο Pavarini (στο ίδιο, ό.π., 267).

Όπως εξηγούν, με την επικράτηση της ιδέας της παραγωγικής αξιοποίησης της εργασίας των κρατουμένων απαξιώθηκαν οι προηγούμενες μορφές εγκλεισμού και κράτησης εκείνων που θεωρούντο επικίνδυνες ομάδες, όπως οι φτωχοί και άποροι, οι εγκληματίες και άρχισε να θεσμοποιείται η *φυλακή ως χώρος μεταποιητικής και βιομηχανικής εργασίας* (βλ και προηγ. ενότητα 3.2. βλ. και Κουράκης, Ν., ό.π.). Αυτή η αλλαγή δημιούργησε μια νέα συνθήκη,

¹ Malthus, R.T. (1992) *An Essay on the Principle of Population* Oxford University Press, https://assets.cambridge.org/9780521419543/frontmatter/9780521419543_frontmatter.pdf. Επίσης, ενδεικτ. <https://math.uchicago.edu/~shmuel/Modeling/Malthus,%20An%20essay%20on%20the%20principle%20of%20population.pdf>. <https://www.maxmag.gr/politismos/prosopa/thomas-malthus/>

δηλαδή, την ανάγκη οι κρατούμενοι να μάθουν τον τρόπο να εργάζονται σε αυτές τις αρχικά μεταποιητικές/ χειροτεχνικές εργασίες και στη συνέχεια στις βιομηχανικές. Η προσαρμογή επομένως, που ονομάστηκε *αναμόρφωση ή επανεκπαίδευση*, αφορούσε, σύμφωνα με τους Melossi και Pavarini, την επιτυχή μεταμόρφωση του κρατούμενου σε ένα υποκείμενο, που θα μπορούσε να αποδίδει με τον συγκεκριμένο τρόπο εργασίας μέσα και από την πειθαρχία, που ο τρόπος αυτός υπέβαλλε. Αυτός ο τρόπος ήταν ίδιος με αυτόν που επικρατούσε στο εργοστάσιο (βλ. και προηγ. ενότητα 3.2: εργασία από κοινού, σιωπή μεταξύ εργατών σε ώρα δουλειάς, πειθαρχία, επιτήρηση, απόδοση και υποτυπώδης ανταμοιβή). Η φυλακή σε κάποιες ανεπτυγμένες χώρες μετατράπηκε σε εργοστάσιο τόσο κυριολεκτικά, όσο και μεταφορικά. Η εκμάθηση της βιομηχανικής εργασίας πλαισιώθηκε και από έναν τρόπο διαβίωσης της καθημερινότητας και έναν τρόπο ταυτόχρονα επίτευξης της τάξης. Η μετατροπή του κρατούμενου-εργαζόμενου σε βιομηχανικό εργάτη - προλετάριο – σε κάποιον, δηλαδή, άκληρο που πουλούσε την εργατική του δύναμη και μάθαινε να ζει και να εργάζεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο- αποτέλεσε κύρια λειτουργία της φυλακής, σύμφωνα με τους Melossi και Pavarini. Προκύπτει επομένως ότι *η φυλακή όπως και άλλοι θεσμοί, δεν είχε ως στόχο τόσο το ίδιο το έγκλημα, όπως υποστήριζαν οι μεγάλοι μεταρρυθμιστές, αλλά τον κοινωνικό έλεγχο των φτωχών τάξεων, μέσα από την μετατροπή τους σε προλετάρους*: επομένως, επιτελούσε μια λειτουργία *υποτελούς συμπερίληψης (inclusiones subordinata)*, δηλαδή, υπαγωγής σε έναν τρόπο εργασίας και κατ' επέκταση κοινωνικής συμπεριφοράς, σύμφωνα με το πρότυπο οργάνωσης της εργασίας στο εργοστάσιο. Η φυλακή επομένως, έγινε ένα εργοστάσιο ανθρώπων και, όπως εξηγεί σήμερα ο Melossi, η εξαφάνιση του εργοστασίου αναμενόταν, ότι θα εξαφάνιζε και τη φυλακή (Melossi, ό.π., 29-30).

IV. «Εργοστάσιο και φυλακή» 40 χρόνια μετά

Τα πράγματα δεν έγιναν έτσι, όπως γνωρίζουμε. Δηλαδή η αποβιομηχάνιση δεν έφερε την κατάργηση της φυλακής. Μετά από 40 χρόνια από την πρώτη έκδοση του βιβλίου *Carcere e Fabbrica*, οι συγγραφείς ξαναγυρίζουν στο θέμα και αναδιατυπώνουν τη βασική τους θέση: *Το πρόβλημα με τη φυλακή δεν είναι μόνον η «αντιγραφή» του κόσμου του εργοστασίου στο εσωτερικό της. Η φυλακή φαίνεται ότι αποτελεί εκείνο το χώρο που επιτυγχάνονται συνεχείς μεταμορφώσεις, ανάλογα με τον τύπο της οικονομίας που κυριαρχεί.*

Η βασική μεταμόρφωση αφορά την μετατροπή των κρατούμενων σε προλετάρους ή στην (φυσική, ιδεολογική, κοινωνική) εξουδετέρωσή τους, ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας και της αγοράς εργασίας. Έτσι, και στις δύο περιπτώσεις, υπερπροσφοράς ή έλλειψης εργατικού δυναμικού, η πραγματική λειτουργία της φυλακής είναι ότι μετατρέπει (Melossi, ό.π., 33). Όταν όμως υπάρχει υπερπροσφορά θέσεων εργασίας και σχετική ή μεγάλη έλλειψη εργατικού δυναμικού, τότε η φυλακή γίνεται πιο ανθρώπινη δηλαδή, εκπαιδεύει, προστατεύει και υποστηρίζει τους κρατούμενους, ιδίως τους ευάλωτους. Αντίθετα, όταν πρόκειται για ιστορικές συγκυρίες όπου υπάρχει πλεονάζον εργατικό δυναμικό σε σχέση με προσφορά θέσεων εργασίας, τότε η φυλακή μετατρέπεται σε αποθήκη και σε έναν τρόπο ακόμα και φυσικής εξόντωσης των κρατούμενων.

Η δεύτερη μεταμόρφωση, που κατά την άποψή μας συσχετίζεται με την πρώτη, είναι η διαδικασία ετεροποίησης (othering), που αφορά την αντίδραση απέναντι στους κρατούμενους και την μεταχείρισή τους μέσα στη φυλακή και κατ' επέκταση και την άτυπη εκπαίδευση του προσωπικού των χώρων κράτησης. Ειδικότερα σύμφωνα με τον Pavarini, η φυλακή αποτελεί έναν τόπο ετεροποίησης (Melossi, ό.π., 31. Pavarini, ό.π., 328), δηλαδή, έναν χώρο, όπου ο κρατούμενος προσλαμβάνεται ως άλλο -ξένο όν και συχνά, δεν έχει καν τις ιδιότητες του ανθρώπου. Κραυγαλέο παράδειγμα σήμερα είναι οι δεκάδες χιλιάδες μεταναστών και

προσφύγων σημειώνει ο Melossi (Melossi, ό.π., 31). Ένας περαιτέρω μετασχηματισμός, σύμφωνα με την ανάλυση που παρουσιάζεται εδώ, δεν αφορά τον ανθρώπινο παράγοντα, αλλά τον θεσμικό. Συνολικά, εάν η φυλακή αντανakλά βασικές σχέσεις παραγωγής που επικρατούν στην κοινωνία, σήμερα οι σχέσεις αυτές δεν σηματοδοτούνται πια από την ιδέα του εργοστασίου, αλλά από την ιδέα του «πολέμου» (Pavarini, ό.π., 326): Εκτός από το γεγονός, ότι η ίδια η ιδέα των εργασιακών σχέσεων και γενικά των κοινωνικών σχέσεων σηματοδοτείται από λογικές πολέμου, κατά την προσέγγιση του Pavarini, το ίδιο το ποινικό φαινόμενο σήμερα χαρακτηρίζεται από το δίπολο φυλακή και πόλεμος, όχι τόσο επειδή όλο και περισσότερο το σωφρονιστικό σύστημα μοιάζει με ένα *αρχιπέλαγο συγκέντρωσης πληθυσμών (στμ, στρατόπεδο συγκέντρωσης) όπως ήταν πάντα*. Αλλά, όπως εξηγεί (Pavarini, ό.π., 326), ο όρος πόλεμος ταιριάζει σήμερα στη φυλακή, επειδή επιτελείται ένα είδος «επαναπρογραμματισμού» της λειτουργίας της (rifunzionalizzazione) και της ποινικής δικαιοσύνης προς μια ρητορική και πρακτική εχθρότητας, έναντι όποιου όλο και περισσότερο βιώνεται ως «άλλος» (στο ίδιο, ό.π.). Έτσι το ζητούμενο δεν είναι μόνο ή κυρίως η παραγωγική φυλακή (βλ. και προηγ.), αλλά η μετατροπή του τρόπου ύπαρξης ανάλογα με τις ανάγκες της οικονομίας : Η φυλακή και πάλι μαθαίνει τους ανθρώπους στην αγριότητα, μια που η εργασία δεν είναι το ζητούμενο (Pavarini, ό.π., 332. Βλ. και Κουλούρης Ν., 2012).

V. Η ελληνική περίπτωση και η στέρηση της ελευθερίας: μια επιλεκτική ιστορία του κοινωνικού ελέγχου

1. Ανθρωπολογικός μετασχηματισμός, ποινικό φαινόμενο και καθεστώτα κράτησης στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα το ζήτημα των φυλακών και η σχέση φυλακής με την παραγωγική εργασία των κρατουμένων, είναι αρκετά περίπλοκο, ελάχιστα διερευνημένο ως προς την κοινωνική του λειτουργία και τη συνάρτησή του με τις παραγωγικές σχέσεις και την ιστορική συγκυρία. Οι θεσμοί στέρησης της ελευθερίας όμως και ο τρόπος που εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα σηματοδοτήθηκαν από τις γενικότερες συνθήκες που επικράτησαν ιστορικά στη χώρα, όπως εξάλλου έτσι συνέβη παντού. Η στέρηση της ελευθερίας στην Ελλάδα ιδίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο έλαβε ιδιαίτερες μορφές, συχνά πρωτοφανείς στην Ευρώπη για χώρα που τυπικά ήταν δημοκρατία, έστω και βασιλευόμενη. Ο αυταρχικός χαρακτήρας του πολιτεύματος, η εξωθεσμική συναίνεση στο πολιτικό σύστημα, η σύγκρουση ανάμεσα στο Παλάτι και στα πολιτικά κόμματα διαχρονικά, ο ρόλος του στρατού στα πολιτικά πράγματα και η αυτονομήσή του από την πολιτική εξουσία τον 20^ο αιώνα, οι δικτατορίες και οι συνέπειες του Εμφυλίου Πολέμου, που αποτέλεσαν τα γενικά χαρακτηριστικά του πολιτικού συστήματος και του συστήματος πολιτικής εξουσίας μέχρι και το τέλος της επτάχρονης δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967-1974), επηρέασαν βαθιά και το ποινικό και το εγκληματικό φαινόμενο και τα γενικότερα ζητήματα ασφάλειας όχι μόνον τον 20ο αιώνα, αλλά από την αρχή της συγκρότησης του ελληνικού βασιλείου (1830). Τα χαρακτηριστικά αυτά σε συνδυασμό με γενικότερες γεωπολιτικές συνθήκες (πόλεμοι, μεταβολές στα όρια του ελληνικού κράτους, μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, οι οικονομικές κρίσεις, λιμοί, οργάνωση της εργατικής τάξης σε συνδικάτα κλπ) διαμόρφωσαν τους όρους υπό τους οποίους οργανώθηκε η αντίδραση του κράτους στα πολυδιάστατα κοινωνικά προβλήματα (βλ. για όλα Βιδάλη, Σ., ό.π.. Βούλγαρης, Γ., 2019, 172 κ.ε. 182 κ.ε. Βακαλόπουλος, Α. 1977). Από την αρχή της σύστασης του ελληνικού κράτους η ίδια η νομιμότητα προέκυπτε από μία προβληματική διαδικασία θεσμοθέτησης, που πρώτα από όλα εγκληματοποίησε τη θέση των ηγετικών ομάδων που είχαν λάβει μέρος στην επανάσταση του 1821, αλλά και τις παραγωγικές σχέσεις με πολύ δυσμενείς συνέπειες για τον πληθυσμό και από εκεί ξεκίνησε μια ιστορία αμφισβήτησης της κρατικής εξουσίας, που διήρκεσε περίπου εκατό χρόνια. Στο πλαίσιο αυτό υponομεύθηκε και το κύρος

του νόμου (Βιδάλη κλπ). Όπως έχει διαπιστωθεί (Βιδάλη 2007, και την εκεί βιβλιογραφία), *συνολικά το σύστημα έννομης τάξης και κοινωνικού ελέγχου που διαμορφώθηκε περίπου έως και τη δεκαετία του 1950 δεν μπορούσε να λειτουργήσει ως μηχανισμός κοινωνικής ενσωμάτωσης, επειδή δεν μπορούσε να αποτελέσει μία πειστική θετική απάντηση – λύση στα έντονα κοινωνικά προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας.*

Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, η προβληματική νομιμότητα επέτρεψε να διατηρηθούν επι μακρόν φαινόμενα παρανομίας από κοινωνικά δίκτυα πατρωνίας, που όμως η πρόσδεσή τους στο κομματικό σύστημα απέτρεψε την μετεξέλιξή τους σε οργανωμένο έγκλημα με κεντρική οργάνωση (Βιδάλη, 2007, Α'). Το πρόβλημα φαίνεται ότι ήταν περισσότερο δομικό: Ένα βασικό ζήτημα μεταξύ άλλων ήταν ότι ο Π.Ν. του 1834 (που ίσχυε ως το 1950), δεν διαπνεόταν από τις ίδιες αρχές, οι οποίες είχαν αποτυπωθεί στο Σύνταγμα και του 1864 αλλά και του 1911, μέσω των οποίων κατοχυρωνόταν η φιλελεύθερη λειτουργία του πολιτεύματος και η εξασφάλιση της προστασίας των ατομικών ελευθεριών (Σβώλος Α. 1972, 44-47). Η αντίφαση μεταξύ του Ποινικού νόμου (που αντανακλούσε το βαυαρικό πρότυπο έννομης τάξης) και των Συνταγμάτων του 1864 και 1911 οδηγούσε στο φαινόμενο η χώρα να διοικείται ως να είναι μέρος άλλου κράτους (αυτό ευνόησε και την ανάπτυξη των πελατειακών σχέσεων) και μάλιστα χωρίς ένα ελάχιστο συναίνεσης σε βασικά ζητήματα αντεγκληματικής και ποινικής πολιτικής (Βιδάλη, 2007 και την εκεί βιβλιογραφία). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα επ' αυτού είναι η εκτέλεση της ποινής του θανάτου. Η ποινή του θανάτου δια κατατόμησης, δεν στάθηκε δυνατόν να εφαρμοστεί στην Ελλάδα μέχρι το 1847².

Ειδικότερα, ενώ τυπικά ίσχυε ο νόμος, η αδυναμία εφαρμογής του (το παραπάνω είναι απλά ένα παράδειγμα), έθετε ζητήματα, που η επίλυσή τους γινόταν εξωθεσμικά μέσω της μεσολάβησης του κομματικού συστήματος, ενώ και οι παράνομοι, ιδίως τις πρώτες δεκαετίες μετά την ίδρυση του Ελληνικού Βασιλείου, ήταν κατά κανόνα πρώην ευυπόληπτοι οπλαρχηγοί, «νοικοκυραίοι» ή και ακόλουθοι των αντίπαλων κομμάτων: Έτσι γίνεται κατανοητό γιατί, μεταξύ άλλων, το κομματικό σύστημα αποτελούσε βασικό συνομιλητή των παρανόμων. Σε αυτό το πλαίσιο, μάλλον ήταν η επίδραση της λειτουργίας του πολιτικού συστήματος, παρά η ευρωπαϊκή σκέψη της εποχής που καθόριζε τον τιμωρητικό χαρακτήρα των διατάξεων του Π.Ν. αλλά και του θεσμού της φυλακής. Λαμβάνοντας υπόψη αυτήν την αντίφαση μεταξύ τιμωρητικού χαρακτήρα του Π.Ν. και φιλελεύθερου των Συνταγμάτων σε συνδυασμό με το γεγονός, ότι οι θεσμοί που εισήχθησαν στην Ελλάδα έρχονταν από τη Δύση, η ιστορία και η εξέλιξη της φυλακής στην Ελλάδα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς υπό το πρίσμα της ανάλυσης των Melossi και Pavarini: ανοίγονται νέα πεδία έρευνας και μελέτης για το ελληνικό σφραγιστικό σύστημα και την εξέλιξή του, τα οποία «δείχνουν» ότι η κρίση της φυλακής είναι συστατικό στοιχείο της στην Ελλάδα, και ότι η φυλακή ούτε δημιουργήθηκε, ούτε λειτούργησε για να ενσωματώνει αλλά για να εξουδετερώνει, να καταστρέφει και να απανθρωποποιεί.

Συγκεκριμένα, η φυλακή ως τόπος έκτισης της ποινής στέρησης της ελευθερίας και προσωρινής κράτησης, υπήρξε από τη σύσταση του ελληνικού κράτους βασικός θεσμός σύνδεσης του με τη Δύση. Οι διαφορές προφανώς με τα τότε ανεπτυγμένα κράτη της Δύσης είναι τεράστιες και μεταξύ άλλων, προκύπτουν και από στενά πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες. Εκτός όμως από την τυπική φυλακή αξιοποιήθηκε ευρέως και η εκτόπιση – εξορία σε διάφορες μορφές αλλά και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης-. Οι θεσμοί αυτοί αποτέλεσαν

² Η κυβέρνηση δεν έβρισκε δήμιο μέσα στη χώρα. Δύο-τρεις που έφερε απ' έξω τους σκότωσε ο λαός. Βλ. αναλυτικά Αμπού Ε. [1855 (χ.χ.)], *Η Ελλάδα του Όθωνος: «Η σύγχρονη Ελλάδα, 1854»*, Αθήνα, Αφοί Τολίδη, σ. 166-167.

τυπικά νόμιμες, κατά το ισχύον κατά περίπτωση δίκαιο, διαστάσεις της επίσημης κοινωνικής αντίδρασης απέναντι στην παρανομία – παραβίαση του νόμου (έστω και αν επρόκειτο για προβληματική νομιμότητα σε κάποιες περιπτώσεις).

Οι φυλακές στην Ελλάδα όπως περιγράφονται σε εκθέσεις, αναφορές δικαστικών λειτουργών αλλά και ξένων περιηγητών από το 19^ο αιώνα ήταν τόποι εξαθλίωσης. Αν και υποστηριζόταν ότι η ποινή στέρηση της ελευθερίας έπρεπε να αποβλέπει στη δίκαιη ανταπόδοση και στον εκφοβισμό-παραδειγματισμό ως αποτρεπτικά μέσα, χωρίς να λείπουν και απόψεις σχετικά με την ανάγκη βελτίωσης και διόρθωσης (ειδική πρόληψη) του εγκληματία, φαίνεται ότι (Δημόπουλος Χ., 2002, 135 κ.ε., ιδιαιτ. 148-149), οι απόψεις των ειδικών της εποχής, είχαν κατά νου τις εξελίξεις της αλλοδαπής σωφρονιστικής επιστήμης, ενώ στην πραγματικότητα οι ελληνικές φυλακές του 19ου αιώνα «ούτε φυλακές, ούτε σωφρονιστήρια ήταν και [...] οι ιδέες της σωφρονιστικής επιστήμης [...] απουσίαζαν εντελώς [...]». Αυτή η αντιφατική κατάσταση στη λειτουργία του σωφρονιστικού συστήματος επηρεαζόταν, κυρίως από τον πελατειακό του χαρακτήρα, (οι φυλακές χρησίμευαν ως χώροι άσκησης μικροπολιτικής) αλλά και από το γεγονός ότι και το δικαστικό σώμα ήταν δέσμιος της συνολικής κατάστασης, που επικρατούσε στο πολιτικό σύστημα (Κουράκης Ν., 1997, σ. 178 κ.ε. -- βλ. απόσπασμα ομιλίας Άννινου, στο ίδιο).

Έτσι, ενώ στις ανεπτυγμένες χώρες η φυλακή αποτέλεσε ένα μηχανισμό ενσωμάτωσης στο καπιταλιστικό κράτος και την οικονομία του μέσω της προλεταριοποίησης ή της καταστροφής του εργατικού δυναμικού (βλ. προηγ.), στην Ελλάδα το δικαιοσύνη σύστημα συνολικά αποτέλεσε σε μεγάλο βαθμό έναν τρόπο~ διαχείρισης της εξωθεσμικής συναίνεσης στο πολιτικό σύστημα καθιστώντας *άχρηστους τους άλλους μηχανισμούς κοινωνικού ελέγχου, πλην της αστυνομίας (Βιδάλη, 2007, ...)* .

Ειδικότερα, υποστηρίζουμε ότι στην Ελλάδα η φυλακή και το σωφρονιστικό σύστημα δεν στόχευαν στην «μεταμόρφωση» του κρατούμενου για τις ανάγκες της παραγωγής (βλ. προηγ.) καθώς η διαδικασία δεν είχε σχεδόν νόημα: Εδώ σχεδόν μέχρι το Μεσοπόλεμο η εργασία δεν υπάχθηκε ποτέ ακριβώς στο Κεφάλαιο, η βιομηχανία δεν αναπτύχθηκε σε τέτοιο βαθμό, ώστε να σηματοδοτήσει το χαρακτήρα της οικονομίας -που παρέμεινε μεταπρατική και αγροτική-, ενώ η αυτοαπασχόληση η οικογενειακή επιχείρηση, τα κοινωνικά δίκτυα και η συνεχής διεύρυνση των συνόρων του Κράτους δημιουργούσαν ζητήματα υπέρβασης της πατρωνίας και κοινωνικής ενσωμάτωσης νέων πληθυσμών στους νόμους του ελληνικού κράτους. Έτσι, η φυλακή στην Ελλάδα.. Παρέμεινε πάντα μία αποθήκη ανθρώπων και μάλλον ενσωμάτων το προσωπικό της στο κράτος, παρά τους κρατούμενους στην κοινωνία (Βιδάλη, 2007, τ. Α, 475 και εκεί βιβλιογραφία): Από την οπτική του κοινωνικού ελέγχου εξάλλου αυτό ήταν το ζητούμενο εξαρχής, δηλαδή μια αφοσιωμένη στο κράτος (και όχι στα πελατειακά δίκτυα) υπαλληλία.

Παρόλα αυτά, ήδη από το 19^ο αιώνα η κοινωνική ενσωμάτωση αγροτικών πληθυσμών με ισχυρή πολιτισμική παράδοση (π.χ. Βλάχοι), στο νέο τύπο αγροτικής οικονομίας (π.χ στατικής κτηνοτροφίας και εγκατάλειψης της νομαδικής) ή τον εξαστισμό τους, αποτέλεσε ένα άλυτο περίπου πρόβλημα. Ήταν οι πρώτοι πληθυσμοί που έπρεπε να μεταμορφωθούν, να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες ή να εξαφανιστούν. Στην Ελλάδα αυτή η διαδικασία αντιμετωπίστηκε με την αστυνομία κυρίως. Έτσι οι όροι ανάδυσης του καπιταλισμού στην Ελλάδα επηρέασαν και το είδος των μηχανισμών κοινωνικής ενσωμάτωσης που θεσπίστηκαν μέσω ποινικής καταστολής. (για όλα Βιδάλη, 2007, 473). Στο πλαίσιο αυτό όμως και η φυλακή είχε σημαντικό ρόλο.

1.1. Η κατάσταση στις φυλακές και η εργασία των κρατουμένων

Στην Ελλάδα η διαδικασία μεταμόρφωσης των κρατουμένων έλαβε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που δεν έχουν εξεταστεί έως σήμερα από τη σχετική βιβλιογραφία (βλ. και προηγ.). Ειδικότερα, οι δυσμενείς για τους κρατούμενους συνθήκες, αποδίδονται διαχρονικά σε συγκυριακούς παράγοντες, που αν διορθωθούν, η φυλακή θα είναι λειτουργική, δηλαδή, θα «σωφρονίζει» (όπως και σήμερα διατείνονται διάφοροι ειδικοί στο δημόσιο λόγο και ο νέος ΣΚ). Ωστόσο, μια προσεκτικότερη προσέγγιση της εξέλιξης του σωφρονιστικού συστήματος και ειδικότερα, των θεσμών στέρησης της ελευθερίας ήδη από το 19^ο αιώνα δείχνει το δομικό χαρακτήρα των δυσλειτουργιών που χαρακτηρίζουν αυτούς τους θεσμούς. Ειδικότερα : α) οι αρμόδιες αρχές δεν διαμόρφωσαν ένα ουσιαστικό θεσμικό πλαίσιο μεταχείρισης των κρατουμένων, β) θεσπίστηκε η καταναγκαστική εργασία των κρατουμένων με εργοδότη το κράτος ή ιδιώτες και γ) δημιουργήθηκε ένα παρα-σωφρονιστικό σύστημα, ειδικά για τους πολιτικούς κρατούμενους και εξόριστους το οποίο έμελλε να παγιωθεί τον επόμενο αιώνα. Συγκεκριμένα, μέσα από την θέσπιση αλλά τη μη ενεργοποίηση για 50 χρόνια της νομοθεσίας για το σκοπό της ποινής, τη λειτουργία τη διοίκηση και οργάνωση των φυλακών, όπως είχε τυποποιηθεί στο Διάταγμα του Όθωνα περί Σωφρονιστικής Φυλακής του 1836 (ΕΚ 81) που καθιέρωνε μεταξύ άλλων και την καταναγκαστική εργασία (Δημόπουλος ό.π., 59 κ.ε, 75), η φυλακή αφέθηκε να διοικείται περίπου κατά βούληση είτε της Διοίκησης των επιμέρους καταστημάτων κράτησης, είτε του κάθε υπουργού δικαιοσύνης. Αυτό σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο αριθμός των κρατουμένων δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα μεγάλος διευκόλυνε ενδεχομένως αυτό τον τύπο Διοίκησης. Εξάλλου το ίδιο το Διάταγμα καθιέρωνε σαφώς τον αυταρχικό ωφελιμισμό κατά την έκτιση της ποινής: όπως σχολιάζει ο Δημόπουλος η καθεστωτική αυθαιρεσία έγινε η κυρίαρχη σωφρονιστική πολιτική (στο ίδιο, ό.π. 77 και 80). Η έκτιση της ποινής στέρησης της ελευθερίας, επομένως, για πολλά χρόνια πραγματοποιείται μέσα από ένα ασαφές και συχνά αντιφατικό θεσμικό πλαίσιο, που στην πραγματικότητα έχει και ωφελιμιστικά, αλλά και τρομοκρατικά χαρακτηριστικά. Ενδεικτικό της συστηματικής άρνησης του κράτους να προσδιορίσει έναν κοινωνικό σκοπό στην ποινή κατά το αναμορφωτικό ιδεώδες, ήταν και το γεγονός ότι ο πρώτος ελληνικός σωφρονιστικός κώδικας είναι του 1967 (δημοσιεύθηκε επί δικτατορίας των Συνταγματαρχών) και ουσιαστικά διατηρήθηκε σε ισχύ έως το 1989 (βλ. αναλυτικά για τη διαδικασία θέσπισής του σε Κουράκης, 2009, 286 κ.ε)-

Στο πλαίσιο αυτό και η εργασία στις ελληνικές φυλακές δεν είχε μια γραμμική πορεία

Ειδικότερα, από την αρχή επιδείχθηκε μια προτίμηση στο *απομονωτικό σύστημα της Φιλαδέλφειας*, σύμφωνα με το οποίο η διαβίωση ήταν σε ατομικά κελιά. Στη συνέχεια θεσμοθετείται το *μεικτό σύστημα* του Όμπουργκ (Ωβούρνειο σύστημα κατά την ελληνοποιημένη μετάφραση της λέξης Auburn), κατά το οποίο, όπως είδαμε, το βράδυ οι κρατούμενοι διήγαγαν σε απομόνωση) και την ημέρα εργάζονταν σε απόλυτη σιωπή (*silent system* βλ. ενδεικτ. και Δημόπουλος, ό.π. 79). Προβλεπόταν η καταναγκαστική εργασία των κρατουμένων ακόμα και των ανηλίκων. Η εργασία ακολουθούσε συχνά το σύστημα του *δημόσιου λογιστικού* (*public account system* – βλ. προηγ.). Οι κρατούμενοι ήταν υποχρεωμένοι να εργάζονται, αλλά σε εργασίες που το κράτος είχε ανάγκη και ήταν εργοδότης, είτε μέσα στη φυλακή, είτε σε δημόσια έργα. Αναφέρονται όμως και φυλακές που ακολουθούσαν το κατ' αποκοπή σύστημα (Δημόπουλος, ό.π. 227). Έτσι, όπως ήδη αναφέραμε, η φυλακή στην Ελλάδα, ποτέ δεν αποτέλεσε τόπο ουσιαστικής κοινωνικής διαπαιδαγώγησης στην καπιταλιστική οικονομία, ούτε συνδέθηκε με την παραγωγική εργασία. Εκτιμούμε όμως, ότι για ένα διάστημα αποτέλεσε έναν τρόπο αξιοποίησης φτηνού εργατικού δυναμικού για δημόσια έργα: αντίθετα συνολικά στην Ελλάδα οι κρατούμενοι λιμοκτονούσαν, «...οι δεσμοφύλακες -επιστάτες- κερδοσκοπούσαν και η δικαιοσύνη έλαμπε δια της απουσίας της...», (Δημόπουλος, ό.π., 197). Το σύστημα των φυλακών αρχίζει να οργανώνεται θεσμικά

μόνον κατά τον τέλος του 19^{ου} αιώνα, όταν σειρά νομοθετικών πρωτοβουλιών εκσυγχρόνισε τον τρόπο λειτουργίας και μεταχείρισης των κρατουμένων (βλ αναλυτικά σε Δημόπουλος 215 κ.ε.), αλλά αυτό δεν άλλαξε πολύ και την πραγματικότητα των φυλακών. Σε ότι αφορά την εργασία των κρατουμένων, θεσπίστηκαν συστήματα εργασίας που ήταν κατά νόμο όμοια με εκείνα της Δύσης και που ίσχυσαν και τον 20^ο αιώνα, αλλά η εφαρμογή τους και η μεταχείριση των κρατουμένων γενικότερα, είναι αμφίβολο αν ακολουθούσε το νόμο έως και μετά το τέλος του Εμφυλίου. Συνολικά ήδη από το 19^ο αιώνα ο τρόπος έκτισης της ποινής στην πραγματικότητα απείχε από το γράμμα του νόμου.

Συγκεκριμένα, τον 20^ο αιώνα η εργασία στην Ελλάδα εξακολουθεί να τυποποιείται ως υποχρεωτική και αποβλέπει στην ηθική βελτίωση, στην υγιεινή στην επαγγελματική και τεχνική μόρφωση και οικονομική απόδοση των κρατουμένων (βλ. Ν. ΓΠΛΖΑ ΕΚ 321, Α. *Περί οργανώσεως των φυλακών του Κράτους* άρθ. 5), (Γαρδίκας, Κ., 1965, 386 κ.ε). Σε κανονισμό του 1913 για την εργασία, την αποζημίωση των καταδικών (βλ. σε Πανούσης, 1989, ό.π., 92) ορίζεται, ότι οι κατάδικοι ασχολούνται σε βιομηχανικά, γεωργικά, δημόσια έργα και μπορούν να αναλάβουν και μέρος του τμήματος της εργασίας τους οι ίδιοι απευθείας, δηλαδή με τον εργοδότη. Ορίζονται δε και οι διάφοροι τύποι έργων, που μπορούν να αναλάβουν οι κρατούμενοι και οι όροι εργολαβίας που συνάπτει η διοίκηση της φυλακής (ό.π., άρθ. 2-6). Κατά τις διατυπώσεις του Ν ΓΠΛΖ και του ΒΔ του 1923 (ΕΚ 192 Περί Εσωτερικού Κανονισμού) προκύπτει, ότι ο τρόπος παροχής εργασίας γίνεται σε εξωτερικό χώρο, σε δημόσια έργα ή ιδιώτες κατά την ημέρα και επιβάλλεται απομόνωση τη νύκτα. Η εργασία θεωρείται από την κρατούσα τότε θεωρία ως ένα μέτρο υπέρβασης της εξαχρείωσης των κρατουμένων (Γαρδίκας, Κ., 1965, 386 κ.ε)

Αργότερα, από την υπουργική απόφαση 80365 του 1935 (βλ. σε Πανούσης, σ. 82) προκύπτει ότι η εργασία των κρατουμένων ρυθμίζεται και πάλι με βάση τα πρότυπα που ακολουθούσε η Ευρώπη και οι ΗΠΑ σε διάφορες εκδοχές: 1) οργανώνεται από τα κεφάλαια εργασίας των κρατουμένων δηλ. μέρος της αμοιβής τους αποδίδεται στη φυλακή. 2) Οι κρατούμενοι μπορούν να εργάζονται για λογαριασμό του κράτους με κεφάλαια του κράτους. 3) Οι κρατούμενοι μπορούν να εργάζονται για λογαριασμό τρίτων μέσα από εκμίσθωσή τους στον ιδιώτη με σύμβαση. 4) Τέλος, μπορούν να εργάζονται για δικό τους λογαριασμό και να δημιουργούν ή μεταποιούν με χειροτεχνία μέσα στη φυλακή. Σε όλες τις περιπτώσεις προβλέπεται δώρημα και όχι μισθός.

Παρόλα αυτά η κοινωνικο-πολιτική λειτουργία της εργασίας στην φυλακή, για καταδικασθέντες για αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου εκτός από τη συμβολή στα δημόσια έργα, δεν αποτελούσε χαρακτηριστικό θεσμό της κράτησης και ούτε έχει απασχολήσει συγκεκριμένη έρευνα και ουσιαστικά είναι άγνωστο το εύρος εφαρμογής των νόμων αυτών και οι ειδικότερες συνέπειές τους πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Από το έργο του Γαρδίκας όμως προκύπτει μία τάξη μεγέθους: μεταξύ 1933 και 1937 κατά μέσο όρο εργαζόταν μόνον το 20% των γυναικών και αυτό μόνον για 16 ημέρες από τις 100. Στο εφηβείο Αβέρωφ εργαζόταν το 28% των κρατουμένων, ενώ στις αγροτικές φυλακές εργαζόταν το 77% των καταδικών μόνον για 58 ημέρες από τις 100. Αλλά κανείς δεν εργαζόταν στις άλλες φυλακές (Γαρδίκας, ό.π., 387). Επίσης, αν και το μεγάλο μέρος των κρατουμένων κατά την ίδια εποχή ήταν κτηνοτρόφοι και γεωργοί, μέχρι να ιδρυθούν αγροτικές φυλακές, κρατούμενοι από τις φυλακές της Αθήνας και στη συνέχεια και από αλλού, απασχολούντο σε δημόσια έργα, οδοποιία, λιγνιτωρυχεία, αναδασώσεις κλπ (στο ίδιο, ό.π. 394-395). Δημιουργήθηκε δε και κινητή φυλακή για την κατασκευή του δρόμου Τριπόλεως -Γυθείου, αλλά το πείραμα απέτυχε, καθώς φαίνεται ότι οι κρατούμενοι απέδρασαν (ό.π. 395).

1.2. Η εξουδετέρωση των πολιτικά και κοινωνικά επικίνδυνων

Γενικότερα όμως παρά την θεώρηση του ίδιου του Γαρδίκια, ότι τα βαριά και επίπονα αλλά παραγωγικά έργα «...θα μετατρέψουν τους εργάτες του εγκλήματος εἰς σκαπανεῖς της κοινωνικής προόδου...» αυτό δεν συνέβη. Η εργασία όμως θα αποτελέσει ένα από τους βασικούς μηχανισμούς μεταχείρισης των κρατουμένων όχι στις κοινές –«εγκληματικές»– φυλακές, αλλά σε φυλακές και χώρους κράτησης πολιτικών κρατουμένων (πολιτική κράτηση), στο πλαίσιο της της εφαρμογῆς ενός πολιτικού ποινικού δικαίου στην Ελλάδα, που οδηγούσε στην εξουδετέρωση των κρατουμένων με διάφορες μορφές κράτησης και στέρησης της ελευθερίας. Ειδικότερα, σε διάφορες συγκυρίες του 19^{ου} και ιδίως του 20^{ου} αιώνα η στέρηση της ελευθερίας προσλάμβανε ποικίλες μορφές και η εγκληματοποίηση των κοινωνικών πρακτικών και αργότερα των πολιτικών φρονημάτων –ιδίως υπό την επίδραση και των συνεπειών του Εθνικού Διχασμού και αργότερα του Εμφυλίου–, είχε δημιουργήσει ιδιαίτερους ποινικούς θεσμούς έκτακτους ή μη. Έτσι αν κάτι χαρακτηρίζει το ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα σε όλο το 19ο και το μεγαλύτερο μέρος του 20^{ου} αιώνα είναι οι παραλλαγές της κράτησης για πολιτικά αδικήματα (ιδίως σχετικά με το φρόνημα και την πολιτική δράση), του θεσμού της εξορίας –εκτόπισης, που χρησιμοποιήθηκαν σε έκταση και συστηματικά, όπως και της αναγκαστικής μετακίνησης πληθυσμών (μέτρο που φέρει έντονα το αποτύπωμα της αποικιοκρατίας) και ιδίως της λειτουργίας φυλακών στρατοπέδων συγκέντρωσης, που έλαβαν ιδιαίτερη έκταση ιδίως κατά τη διάρκεια αλλά και μετά τον Εμφύλιο και ενώ η χώρα ήταν τυπικά Βασιλευόμενη Δημοκρατία. Ήδη από την πρώτη συγκρότηση του ελληνικού κράτους και ιδίως σε βάρος δύσκολων πληθυσμών, όπως οι νομάδες κτηνοτρόφοι (Βλάχοι, κοινωνικοί ληστές) η αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών χρησιμοποιήθηκε ευρέως, όχι όμως μόνον για τους ύποπτους ή δράστες ληστειών αλλά και των συγγενών τους μέχρι τετάρτου βαθμού (ενδεικτ. Βιδάλη, 2007, σ. 323-324).³ Επίσης η πολιτική κράτηση εφαρμόστηκε συστηματικά και για μεγάλα χρονικά διαστήματα, με μεγάλη διάρκεια. Η πολιτική κράτηση αποτέλεσε ένα γενικότερο φαινόμενο στην Ευρώπη, αλλά όχι στη χρονική έκταση που έλαβε στην Ελλάδα. Γενικότερα, από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου έως το τέλος της δεκαετίας του 1950 οι βίαιες πολιτικές διώξεις αντιφρονούντων και πολιτικών κομμάτων θα αποτελέσουν αναπόσπαστο κομμάτι της ιστορίας των περισσότερων ευρωπαϊκών χωρών (Βόγλης, Π., 2004 39). Όπως αναφέρει ο Λιάκος, (2019, 381) το διάστημα αυτό η Ελλάδα είναι διάσπαρτη από στρατόπεδα συγκέντρωσης: πρώτα οι εξόριστοι των Βαλκανικών πολέμων 1912-13 και οι Βουλγάροι και Οθωμανοί υπήκοοι και αιχμάλωτοι πολέμου του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και οι κρατούμενοι και εξόριστοι του Εθνικού Διχασμού και των αντιπολεμικών αντιδράσεων αντιβενιζελικοί, σοσιαλιστές κλπ. Το διάστημα 1919 – 1923) δημιουργήθηκαν στρατόπεδα/λοιμοκαθαρτήρια μεταξύ αυτών και στη Μακρόνησο, που υποδέχθηκαν πρόσφυγες από τον Πόντο, τον Καύκασο και τη Ν. Ρωσία άρχισαν οι πρώτες συστηματικές διώξεις αντιφρονούντων (στο ίδιο ό.π.). Στην Ακροναυπλία και στην Κέρκυρα μεταφέρθηκαν πολιτικοί κρατούμενοι κομμουνιστές.. Μετά το 1929 και τη θέσπιση του ιδιώνυμου (όπου διώκονταν κομμουνιστές για τη δράση τους αλλά και όσοι εμπορούνταν από κομμουνιστικές ιδέες), άρχισαν να στέλνονται στα στρατόπεδα συγκέντρωσης και σε εξορίες κομμουνιστές, γενικά αντιφρονούντες που μετά τη δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου υπερπολλαπλασιάστηκαν. Τότε οι εξόριστοι σε μερικά νησιά ήταν πολύ περισσότεροι από τους κατοίκους. (για όλα, ενδεικτ. Λιάκος, ό.π. 381-382). Το 1938 η Ακροναυπλία μετατρέπεται σε στρατόπεδο συγκέντρωσης και μεταφέρονται εκεί κομμουνιστές, που ως γνωστόν παραδόθηκαν στους Γερμανούς και αργότερα από αυτούς 200 εκτελέστηκαν στην Καισαριανή. Σε όλο αυτό το

³ Αναφερόμαστε εδώ στο φαινόμενο της κοινωνικής ληστείας, της συστηματικής ζωοκλοπής στο πλαίσιο της νομαδικής κτηνοτροφίας, της αρπαγής προσώπων έναντι λίτρων αλλά και των καταδρομικών λεηλασιών στην αγροτική ύπαιθρο, ζητήματα που έχουν απασχολήσει την ελληνική βιβλιογραφία και την εγκληματολογία.

διάστημα, η εφαρμογή της διοικητικής εκτόπισης (που από το 1938 εκτίονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης) και η διεύρυνση της εφαρμογής της δικαστικής εκτόπισης, είχαν δημιουργήσει ένα πολύ μεγάλο πλήθος επιτηρούμενων και κρατουμένων ανθρώπων, που διώκονταν ή ήταν ύποπτοι κυρίως για πολιτικού χαρακτήρα αδικήματα και οι οποίοι υποβάλλονταν σε εκφοβιστική μεταχείριση ή εξοντώνονταν βιολογικά μέσα από βασανιστήρια, φόνους, «αυτοκτονίες» ή νόμιμες εκτελέσεις (Μηχανή του χρόνου. Επίσης για τις ρυθμίσεις βλ. σε Βιδάλη, 2007, 453 κ.ε. Βόγλης, Π. ό.π. 62 κ.ε ιδιαιτ 65-68).

Το φαινόμενο των πολιτικών κρατουμένων και η πολιτική κράτηση βέβαια διογκώθηκαν κατά τη διάρκεια και μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο (1946-1949) και σε όλη την εικοσιπενταετία που ακολούθησε. Η Μακρόνησος και η Γυάρος αποτέλεσαν τα πλέον γνωστά σήμερα στρατόπεδα συγκέντρωσης, με την ιδιαιτερότητα της Μακρονήσου να κρατούνται εκεί στρατιωτικοί και στρατεύσιμοι ύποπτοι ως κομμουνιστές και κομμουνιστές αλλά και πολίτες ιδίως μετά τον Εμφύλιο. Η Γυάρος λειτούργησε και μετά τη λήξη των μέτρων λόγω του Εμφυλίου και ένα νέο κύμα κρατουμένων έφτασε εκεί στο διάστημα 1967-1974 (δικτατορία). Στο Τρικέρι επίσης λειτούργησε στρατόπεδο συγκέντρωσης για τους Βούλγαρους αιχμαλώτους από το 1913 ενώ από το 1948 λειτούργησε ως Στρατόπεδο Προληπτικής διαβίωσης γυναικών (1948-1954). Η Λέρος αποτέλεσε επίσης, ένα άλλο παράδειγμα όπου στις παλιές εγκαταστάσεις του Ιταλικού Ναύσταθμού μεταφέρθηκαν έφηβοι για αναμόρφωση, ενώ αργότερα μεταφέρθηκαν ψυχασθενείς ανάμεσά τους και όσοι δεν είχαν αντέξει την κατάσταση στην Μακρόνησο (1958). Στους ίδιους χώρους με την προσφυγική κρίση του 2015 μεταφέρθηκαν εκεί πρόσφυγες και δημιουργήθηκε ένα στρατόπεδο προσφύγων (Λιάκος, ό.π. 383). Όλοι αυτοί οι άνθρωποι στερήθηκαν την ελευθερία τους με ή χωρίς οριστική δικαστική απόφαση, υποβλήθηκαν σε βασανιστήρια, καταναγκαστική εργασία και συστηματική ιδεολογική προπαγάνδα, σε απάνθρωπες συνθήκες διαβίωσης και σε κάθε λογής εξευτελισμούς που λάμβαναν χώρα όχι μόνον κατά τη διάρκεια αλλά και με το τέλος του Εμφυλίου και ενώ η χώρα ήταν τυπικά Δημοκρατία.

1.3. Η πολιτική κράτηση στην Ελλάδα: ένα «εκτοπισμένο» θέμα

Έτσι, αν και πράγματι στην Ελλάδα διαμορφώθηκε ένα πολιτικό ποινικό σύστημα ειδικά για τους πολιτικούς αντιπάλους του καθεστώτος σε κάθε συγκυρία ήδη από το τέλος του 19^{ου} αιώνα, το ζήτημα αυτό δεν έχει αποτελέσει αντικείμενο προβληματισμού της Εγκληματολογίας και της Σωφρονιστικής Επιστήμης στη χώρα μας. Σήμερα είναι προφανές, η εξαίρεση της πολιτικής εκτόπισης (με μορφή διοικητικού ή ποινικού μέτρου) και της πολιτικής κράτησης από το πεδίο έρευνας της Σωφρονιστικής, παραμορφώνει την πραγματική λειτουργία κάποιων θεσμών στην Ελλάδα, που λειτούργησαν για πολλά χρόνια και παραμορφώνει την ποινική και σωφρονιστική πραγματικότητα της χώρας έως το 1974 αλλά και συσκοτίζει αιτίες δυσκολίας εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων, η ελληνική περίπτωση έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Ειδικότερα, ακολουθώντας την προσέγγιση του Pavarini, διαπιστώνουμε, ότι η ιστορία της κράτησης στην Ελλάδα σηματοδοτείται σε μεγάλο βαθμό και από την πολιτική φυλακή και κράτηση, τις αναγκαστικές μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, την εξορία και επίσης τη διαδικασία αποκλεισμού [βλ. προηγ. για τους ληστές, σε Βιδάλη, ό.π.]. Ειδικότερα η φυλακή στην Ελλάδα ως τη δεκαετία του 1970 (ούτε και μετά, αλλά θεσπίστηκαν εγγυήσεις), δεν συνδέθηκε με την συστηματική βιομηχανική - παραγωγική εργασία και την αναμόρφωση, αλλά με την εκκαθάριση πληθυσμιακών ομάδων, με την εξαφάνιση ιδιαίτερων τύπων οικονομίας (π.χ. ανταλλακτική, νομαδική, κτηνοτροφική – βλ. και προηγ. Βασικό χαρακτηριστικό της έκτισης της ποινής στέρησης της ελευθερίας στην Ελλάδα έγινε ο ουσιαστικός αποκλεισμός των κρατουμένων από τα θεσμικά – εγγυητικά αντίβαρα και η υπαγωγή τους, ως υποτελών, στη θεσμική ή παραθεσμική τάξη του κόσμου της φυλακής. Ο Pavarini, (προφανώς άσχετα με την ελληνική εμπειρία), επιχειρώντας να αναλύσει τη σημερινή λειτουργία της φυλακής

σημειώνει ότι: «... η φυλακή πλέον έχει λάβει και χαρακτηριστικά στρατοπέδου συγκέντρωσης καθώς δεν εξυπηρετεί πλέον την συμπερίληψη, αλλά τον αποκλεισμό ...»: αυτή η λειτουργία όμως δεν ήταν άγνωστη στο ελληνικό σωφρονιστικό σύστημα κατά τον 19ο και σε μεγάλο μέρος του 20ου αιώνα.. Όπως μπορούμε σήμερα να διαπιστώσουμε, οι θεσμοί της κράτησης στην Ελλάδα σε μεγάλο μέρος της ιστορίας τους δεν είχαν ως προοπτική τη μείωση της εγκληματικότητας ή την μεταμόρφωση- προσαρμογή (βλ. αναμόρφωση) των κρατουμένων, αλλά την πολυδιάστατη εξόντωση τους: την ακραία μορφή αυτής της εξόντωσης αποτέλεσε η πολιτική φυλακή και η πολιτική κράτηση.

Ειδικότερα, η μαζική προσαρμογή ή η εξαφάνιση από τον οικονομικό και κοινωνικό χώρο μέσω αναγκαστικής μετακίνησης και κράτησης ομάδων πληθυσμού, εφαρμόστηκε και στην Ελλάδα από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως τη δεκαετία του 1970, σε διάφορες περιόδους και με διαφορετικές νομοτυπικές μορφές. Η εξορία, η εκτόπιση και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης αποτέλεσαν χαρακτηριστικά μέτρα ποινικού και διοικητικού καταναγκασμού στην Ελλάδα σε μεγάλη έκταση, για τρεις κατηγορίες πληθυσμού κυρίως: τους ληστές των ορέων ή κοινωνικούς ληστές, τους παραβάτες των νόμων περί ναρκωτικών ουσιών και πολιτικούς αντιπάλους της εκάστοτε κυβέρνησης (από τους βασιλικούς/ βενιζελικούς έως τους κομμουνιστές) - (βλ. ενδεικτ. Βιδάλη, 2007, ό.π., 433 κ.ε., 449 κ.ε και την εκεί βιβλιογραφία). Λαμβάνοντας υπόψη το σχήμα των Melossi και Pavarini είναι σκόπιμο να εξετάσουμε το φαινόμενο ιδίως της πολιτικής κράτησης και της εκτόπισης από την οπτική της σωφρονιστικής επιστήμης, δηλαδή ως ιδιαίτερης εκδοχής αναμόρφωσης που ήταν η καταστροφή – εξόντωση του εργατικού δυναμικού μέσω της εγκληματοποίησης των αντιφρονούντων. Η περίπτωση των ηττημένων του Εμφυλίου Πολέμου και των αντιφρονούντων της μεταπολεμικής περιόδου είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα, επειδή έλαβε συστηματικά οργανωμένο -περίπου βιομηχανικό – χαρακτήρα.

Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στο διάστημα 1947 -1960 κρατήθηκαν πολιτικοί κρατούμενοι σε 40 περίπου φυλακές, σε 4 στρατόπεδα συγκέντρωσης (Μακρόνησος, Γυάρος, Τρίκερι, Χίο) και σε δέκα περίπου νησιά -εξορίας (Αμοργός, Ανάφη, Αϊ Στράτης, Γαύδος, κλπ). Οι κρατούμενοι μεταγόνταν από τον έναν τόπο στον άλλο σε όλο το διάστημα κράτησής τους (συνήθως νησιά) (Λαμπροπούλου Δ., 1999, 35). Η μεταμόρφωση αυτών ιδίως των κρατουμένων σε υποτελείς προλετάριους (γιατί περί αυτού επρόκειτο), γινόταν και με την καταναγκαστική εργασία και με τη φυσική βία έως τη συχνά φυσική εξόντωση τους μέσα από συγκεκριμένα πρότυπα κράτησης και μεταχείρισης, τα οποία θα αναφερθούν συνοπτικά στη συνέχεια.

2. Το πείραμα της Μακρονήσου και οι λειτουργίες καταστροφής των κρατουμένων

Το στρατόπεδο συγκέντρωσης της Μακρονήσου αποτέλεσε ένα εκ των τριών χώρων πειθαρχημένης διαβίωσης που δημιουργήθηκαν το 1947 υπό την εποπτεία και αρμοδιότητα του Στρατού. Τα άλλα δύο έγιναν στο Τρίκερι και στη Γυάρο. Στη Μακρόνησο δημιουργήθηκε ένα σύμπλεγμα στρατοπέδων αρχικά για υπόδικους και κατάδικους αξιωματικούς και οπλίτες, ύποπτους ότι ήταν κομμουνιστές ή φιλοκομμουνιστές κλπ. και από το 1948 ιδρύθηκαν οι «Εγκληματικές Φυλακές» Μακρονήσου και μεταφέρθηκαν εκεί πολίτες (άνδρες και αργότερα γυναίκες και ανήλικοι), από το 1949 μεταφέρθηκαν εκεί παιδιά από τις Φυλακές Ανηλίκων Κηφισιάς (Πανουργιά, 2013, 132 κ.ε).

Οι στρατιωτικοί ήταν οργανωμένοι σε Τάγματα Σκαπανέων (δηλαδή καταναγκαστικής εργασίας). Στη Μακρόνησο τον Μάιο του 1948 κρατούνταν 15.814 στρατιώτες και αξιωματικοί και 728 πολιτικοί κρατούμενοι και εξόριστοι. Τον Αύγουστο του 1949 κρατούνταν 7.500 στρατιώτες και 20.000 πολίτες, ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους κρατούντο 5.521 στρατιώτες και 11.247 πολιτικοί εξόριστοι. (βλ. για όλα ενδεικτ. ψηφιακό Μουσείο Μακρονήσου, <https://www.makronissos.org/giati-i-makronisos/>).

Η Μακρόνησος ξεχωρίζει από τους άλλους τόπους εξορίας στον ελληνικό χώρο – παλαιότερους, σύγχρονους και μεταγενέστερους– επειδή εκτός των άλλων η σύστασή του συνδέθηκε με τη διαδικασία πολιτισμικής μετάλλαξης των κρατουμένων, δηλαδή μεταμόρφωσης σε υποτελείς προσωπικότητες μέσω συγκεκριμένων πρακτικών τρομοκρατικής μεταχείρισης που οδηγούσαν στην υπογραφή των περιφημων «δηλώσεων μετάνοιας» μέσω των οποίων αποτάσσονταν τον κομμουνισμό. Επίσης εκεί φυλακίστηκαν και στρατιώτες/στρατεύσιμοι. Εκεί επίσης διαπράχθηκαν σε μεγάλη έκταση και ένταση συστηματικά ατομικά και συλλογικά βασανιστήρια. Αποτέλεσε και έναν τόπο οργανωμένου και συστηματικού βασανισμού χιλιάδων ανθρώπων κομμουνιστών και μη και συστηματικής οργάνωσης καταναγκαστικής και χωρίς νόημα εργασίας, πρακτικών και μηχανισμών εξευτελισμού και ταπείνωσης –(ενδεικτ. Πανουργιά, ό.π. Βόγλης, ό.π.. Μουσείο Μακρονήσου, ό.π). Ταυτόχρονα, σύμφωνα με επίσημες δηλώσεις στο διάστημα 1947-1950 είχαν κρατηθεί 40.000 περίπου κρατούμενοι, ενώ οι ίδιοι οι κρατούμενοι ανεβάζουν τον αριθμό σε πάνω από 100.000, για το συνολικό διάστημα λειτουργίας του στρατοπέδου (1947-1957). Το στρατόπεδο πολύ γρήγορα εξελίσσεται σε ένα σύστημα οργανωμένου βασανισμού, σωματικού και ψυχολογικού. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός, ότι ο μηχανισμός καταπίεσης στελεχώνεται, σε μεγάλο βαθμό, από «ανανήψαντες», πρώην κρατούμενους (βλ. για όλα ενδεικτ. ψηφιακό Μουσείο Μακρονήσου, <https://www.makronissos.org/giati-i-mastizos/>. Επίσης βλ. αναλυτικά σε Αβρουλος, Στ., 1998, 42 κ.ε 73 κ.ε.).

3.. Το «Νταχάου της Μεσογείου»

Το άλλο μεγάλο υπόδειγμα πολιτικής φυλακής ήταν η Φυλακή στο νησί της Γυάρου, που στις περιόδους 1947-1952, 1955-1961 και 1967-1974, όλο το νησί χρησιμοποιείται από τις εκάστοτε κυβερνήσεις ως τόπος φυλακής και εξορίας. Από την ιστορία του φαίνεται ότι επικρατεί το σύστημα δημοσίων έργων για την εκτέλεση εργασιών. Αρχικά δημιουργήθηκαν πέντε περιφραγμένα στρατόπεδα, στους αντίστοιχους πέντε όρμους του νησιού, όπου η διαμονή γινόταν κυρίως σε σκηνές, κάτω από εξαιρετικά δύσκολες συνθήκες. Οι πρώτες οικοδομικές εργασίες ξεκίνησαν το 1947 και τις εκτέλεσαν κρατούμενοι στρατιώτες του Τάγματος Σκαπανέων από την Κρήτη που τους μετέγαγαν εκεί. Περιλάμβαναν εκβραχισμούς και διαμορφώσεις του εδάφους, διάνοιξη δρόμων, χτίσιμο ειδικών κτηρίων, αποθηκών, φυλακών, πυροβολείων κ.ά. Ανάμεσα στον Δ' και τον Ε' όρμο χτίστηκε, με καταναγκαστική εργασία από τους κρατούμενους, το κτήριο των φυλακών. Οι εργασίες διήρκεσαν από το 1948 ως το 1951. Πρόκειται για οικοδόμημα μεγάλων διαστάσεων. Μορφολογικά το κτήριο ακολουθεί τα πρότυπα αντίστοιχων φυλακών της Δυτικής Ευρώπης (Αρχείο φυλακών Γυάρου, <https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/9cfy-874n-keth>). Την τεχνογνωσία για τη λειτουργία της φυλακής παρείχαν Άγγλοι και Αμερικανοί, με χαρακτηριστικότερο τον Άγγλο στρατιωτικό Τσαρλς Ουίκαμ (τον επονομαζόμενο και «κουλοχέρη»), με πείρα από τα κάτεργα των αποικιών (βλ. <https://ethniki-antistasi-dse.gr/gyaros.html> Επίσης, Πανουργιά, ό.π. 138).

Στη Γυάρο μεταφέρθηκαν πολιτικοί κρατούμενοι αλλά και άλλοι πολίτες καταδικασμένοι για δοσιλογισμό και για εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου, όπως εκβιάσεις, ανθρωποκτονίες, εμπορία ναρκωτικών, μαστροπεία κλπ.. Κάθε μαρτυρία που έχει δημοσιοποιηθεί για τη Γυάρο αποτελεί μαρτυρία φρίκης. Στη διάρκεια της λειτουργίας της μεταφέρθηκαν εκεί περισσότεροι από 18.000 κρατούμενοι την πρώτη περίοδο, κοντά στους 800 τη δεύτερη περίοδο και πάνω από 6.000 την τρίτη περίοδο (<https://ethniki-antistasi-dse.gr/gyaros.html>). Το νησί ονομάστηκε Νταχάου της Μεσογείου και μεταφέρθηκαν εκεί άνδρες και γυναίκες κάθε ηλικίας. Και στα δύο στρατόπεδα με διαφορετικό εν μέρει τρόπο οργάνωσης εφαρμοζόταν το μέτρο της καταναγκαστικής εργασίας: μεταφοράς μεγάλου βάρους λίθων με πρωτόγονα μέσα, σε μακρινές και ανηφορικές αποστάσεις, με σκοπό την εξουθένωση των κρατουμένων, εξόρυξη αποχετευτικών αυλάκων, κτίσιμο μαντρότοιχων ισοπέδωση λόφων, διάνοιξη και κατασκευή δρόμων κατασκευή προβλητών με ογκόλιθους και άλλα πολλές εργασίες καταπόνησης. Κατά

τη διάρκειά τους η μεταφορά πλαισιωνόταν με άγριους ξυλοδαρμούς και μαστιγώσεις «... ανάλογους με εκείνας αίτινες ελάμβανον χώραν κατά την σκοτεινήν εποχήν της δουλείας...» (για όλα σε Λαμπροπούλου Δ., ό.π.42). Και στα δύο στρατόπεδα υπήρχε ειδικός χώρος απομονωτήριο- πειθαρχείο που στην ουσία ήταν χώρος βασανισμού: στη Γυάρο το «Σύρμα» μια χαράδρα χωρίς καμία άλλη υποδομή ή προφυλακτικό μέσο (π.χ. κτίρια, κουβέρτες κλπ) και στη Γυάρο η «Ντάμπα», ένας ανοικτός κλωβός εκτεθειμένος στον αέρα και στον ήλιο (Αβδούλος, ό.π.. Πανουργιά ό.π.).

Έτσι μια «ανάποδη ανάγνωση» της πολιτικής κράτησης στην Ελλάδα στην διάρκεια ή μετά τον Εμφύλιο, μας διανοίγει έναν προβληματισμό που αφορά τον παράλληλο ή πραγματικό λόγο αξιοποίησης των πολιτικών φυλακών – στρατοπέδων συγκέντρωσης για μεγάλο χρονικό διάστημα. Διάσταση η οποία προφανώς χρήζει περαιτέρω έρευνας: μέσα από τις ευρέως γνωστές δηλώσεις μετάνοιας, στις οποίες υποβάλλονταν οι κρατούμενοι, εκκινούσε μια διαδικασία όχι μόνον πολιτικής, αλλά κυρίως κοινωνικής μεταμόρφωσης (βλ. και όσα αναφέρει ο Pavarini, ό.π.) και προσαρμογής στη νέα τάξη πραγμάτων (βλ. π.χ. τι έπρεπε να κάνουν οι μετανόησαντες για να δείξουν ότι παραπλανήθηκαν (Ψηφιακό Μουσείο Μακρονήσου <https://www.makronissos.org/dilosis-metantias/>). Η διαδικασία αυτή εκτός των άλλων, συμπλήρωνε την μεταμόρφωση, επαγγελματιών, μορφωμένων ανθρώπων, ακόμα και σχετικά ευκατάστατων σε προλετάριους, μια που και η ελεύθερη αγορά εργασίας υπαγόταν στους όρους του πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων, ενώ πολλοί από αυτούς είχαν χάσει τα σπίτια τους σε δήμευση αλλά και την εργασία τους ενώ ήταν πολύ δύσκολη η επανένταξη στην αγορά εργασίας λόγω της θητείας τους στις φυλακές αυτές (Βιδάλη, 2007. Βόγλης, Π., 2004, σ. 112-135). Όλα αυτά συνέβαιναν σε μια εποχή όπου από πολλές πλευρές διαπιστωνόταν, ότι η μαζική προσφυγή στην ένοπλη βία οφειλόταν και σε αντιδράσεις την φτώχεια και την καταστροφή που είχαν υποστεί και βίωναν οι πληθυσμοί και στις πόλεις και στην ελληνική ύπαιθρο. Ο έλεγχος του πληθυσμού μέσω των στρατοπέδων συγκέντρωσης, της φυλάκισης των εκτελέσεων αποτελούσε και ένα μαλθουσιανό εργαλείο εξισορρόπησης των έντονων κοινωνικών προβλημάτων που προκαλούσε (κατά τις ίδιες αντιλήψεις) η δομή του πολιτικού συστήματος και της ελληνικής κοινωνίας. Η φυλακή ως χώρος καταστροφής και μεταμορφώσεων ξανά λοιπόν.

VI. Προβληματισμοί αντί συμπεράσματος

Η εργασία των κρατουμένων σήμερα είναι δικαίωμα στην Ελλάδα και στη Δύση γενικά, όπως αναφέραμε στην αρχή.. Σήμερα βρισκόμαστε ενώπιον μιας πολυδιάστατης πραγματικότητας που αφορά την κράτηση εντός και εκτός τυπικής φυλακής και τις συνέπειες της. Κρίσιμο μέγεθος εδώ είναι το μεταναστευτικό ζήτημα. Μία απολύτως ενδεικτική διερεύνηση των μεγεθών κράτησης των μεταναστών και προσφύγων δείχνει, ότι είμαστε ξανά ενώπιον του *φαινομένου του στρατοπέδου συγκέντρωσης* (πειθαχρημένης διαβίωσης). Για παράδειγμα, σύμφωνα με στοιχεία του υπουργείου μετανάστευσης στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου την 30.1.2023 διέμεναν σε διάφορες δομές 4.881 μετανάστες (χωρίς καν έχουν κάποια ποινική καταδίκη). Σύμφωνα με την έκθεση της Oxfam και του Ελληνικού Συμβουλίου για τους Πρόσφυγες το 2020 εκδόθηκαν 10.130 αποφάσεις που αφορούσαν διοικητική κράτηση αιτούντων άσυλο. Κατ' ουσίαν πρόκειται για ένα *παρασωφρονιστικό σύστημα*, που πράγματι έχει τα χαρακτηριστικά αποθήκης ανθρώπων, όπως εξάλλου έχουν και οι ελληνικές φυλακές με βάση πληθώρα εκθέσεων παρατηρητών διαχρονικά (όπως ενδεικτικά η CPT, από το Συμβούλιο της Ευρώπης, ο Συνήγορος του Πολίτη κλπ). Σε μια εποχή συνεχών κρίσεων και ανακατατάξεων και μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών ο εγκλεισμός υπερβαίνει τα τείχη ακόμα και της φυλακής - αποθήκης και γίνεται επίσημη κρατική πολιτική, όπως έχει συμβεί δεκάδες φορές στο παρελθόν, ιδίως στην Ευρώπη του Μεσοπολέμου. Γι αυτό και η όποια

θέσπιση ή κατοχύρωση δικαιωμάτων δεν αλλάζει την κατάσταση, επειδή όπως και στο παρελθόν έχει διαμορφωθεί ένα παρα-σωφρονιστικό σύστημα (αυτό της κράτησης νεοεισερχόμενων μεταναστών) που στην πραγματικότητα εξοντώνει αυτόν τον πληθυσμό, όπως ανάλογα συμβαίνει και στις τυπικές φυλακές της χώρας. Το μέλλον της φυλακής φαίνεται ότι θα εξαρτηθεί και πάλι από γενικότερα ζητήματα οικονομικών και παραγωγικών σχέσεων και δομικών μεταβολών.

.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Αβδούλος Στ., (1998). *Το φαινόμενο Μακρόνησος. Ένα πρωτόγνωρο εγκληματικό πείραμα*. Αθήνα:Ελληνικά Γράμματα.

Αλεξιάδης, (2001). *Σωφρονιστική*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.

Δημόπουλος Χ., (2002). *Το ελληνικό Σωφρονιστικό Δίκαιο κατά τον 19ο αιώνα, σειρά Εγκληματο-λογικά 23*, Αθήνα-Κομοτηνή, Α.Ν. Σάκκουλας, σ. 135 κ.ε., ιδιαιτ. 148-149].

Βακαλόπουλος Α. (1977). «Το ελληνικό Κράτος κατά το 1831: τα πολιτικά γεγονότα από τις 27 Σεπτεμβρίου ως το τέλος Δεκεμβρίου», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΒ', σσ. 563-575.

Βιδάλη, (2007). *Έλεγχος του εγκλήματος και δημόσια αστυνομία. τομές και συνέχεις στην αντεγκληματική πολιτική*. Αθήνα - Κομοτηνή: Αντ.Ν. Σάκκουλα.).

Βιδάλη (2022). *Εισαγωγή στην Εγκληματολογία*. 2^η εκδ. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Βόγλης, Π. (2004). *Η εμπειρία της φυλακής και της εξορίας. Οι πολιτικοί κρατούμενοι στον εμφύλιο πόλεμο*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, σ. 112-135).

Βούλγαρης Γ., (2019). *Ελλάδα: μια χώρα παραδόξως νεωτερική*. Αθήνα. Πόλις

Γαρδίκας, Κ., (1965). *Εγκληματολογία*, τ. Γ., Σωφρονιστική. Αθήνα: Αφοι Τζάκα.

ΕΕΜΕΚΕ (2022). *Παρέμβαση και παρατηρήσεις στο σχέδιο νόμου «Αναμόρφωση και εκσυγχρονισμός του Σωφρονιστικού Κώδικα*.
[https://www.eemeke.org/files/ 2B_2B_2B_2B_2B_2B_2B23_2B22.pdf](https://www.eemeke.org/files/2B_2B_2B_2B_2B_2B23_2B22.pdf).

Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες- Oxfam International, 2021. *Η διοικητική κράτηση ως βασική επιλογή. – Ενημερωτικό Δελτίο*.
https://www.gcr.gr/media/k2/attachments/Report_%CE%9A%CF%81%CE%B1%CC%81%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7%CF%82_Oxfam_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%B7%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B1.pdf

ECHR, *Η υποχρεωτική εργασία στις φυλακές δεν παραβιάζει τα ανθρώπινα δικαιώματα. Meier κατά Ελβετίας*. <https://www.echrcaselaw.com/apofaseis-edda/kat-arthro/arthro-4/h-upoxreotikh-ergasia-stis-fulakes-den-parabiazei-ta-anthropina-dikaionomata/>.

Κουλούρης Ν., 2012. "Υποδειγματικοί" κρατούμενοι σε ιδανικές "ανθρωπαποθήκες". Σε Πιτσελά, Α., επιμ., . *Ο δρόμος προς τη Δικαιοσύνη*. Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας).

Κουλούρης Ν., (2009). *Η κοινωνική επανένταξη της φυλακής*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Κουράκης Ν. (1997), *Ποινική καταστολή*, Αθήνα, Κομοτηνή: Αντ. Ν. Σάκκουλα

Κουράκης Ν., (2009). *Ποινική καταστολή. Μεταξύ παρελθόντος και μέλλοντος* (συνεργασία – επιμέλεια, Ν. Κουλούρης). Αθήνα- Θεσσαλονίκη, εκδ. Σάκκουλα

Λιάκος, Α., (2019). *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, Αθήνα: Πόλις, 381.

Λαμπροπούλου Δ., (1999). *Γράφοντας από την φυλακή. Όψεις της υποκειμενικότητας των πολιτικών κρατουμένων 1947-1960*. Αθήνα: Νεφέλη 35.

Πανουργιά, Ν., (2013). *Επικίνδunami πολίτες. Η ελληνική αριστερά και η κρατική τρομοκρατία*. Αθήνα: Καστανιώτη

Σβώλος Α., (1972), «Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος», στο *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822-1952*, Αθήνα, Στοχαστής.

Μηχανή του χρόνου. <https://www.mixanitouxronou.gr/oi-fylakes-tis-akronayplias-kaio-kolokotronis/>

Ψηφιακό Μουσείο Μακρονήσου, <https://www.makronissos.org/giati-i-makronisos/>

Αρχείο φυλακών Γυάρου, <https://greekarchivesinventory.gak.gr/index.php/9cfy-874n-keth>

ΓΥΑΡΟΣ. Τόπος θυσίας και ηρωισμού λαϊκών αγωνιστών. <https://ethniki-antistasi-dse.gr/gyaros.html>).

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. Στατιστικά. <https://migration.gov.gr/statistika/>

Melossi, D., Pavarini, M., 2018 (1977). *Carcere e fabbrica. Alle origini del systema penitenziario*. Bologna: Il Mulino.

Melossi, D. 2018 (1977). «Carcere e lavoro in Europa e in Italia nel period della formazione del modo di produzone capitalista». In Melossi, D., Pavarini, M. *Carcere e fabbrica. Alle origini del systema penitenziario*. Bologna: Il Mulino, σελ. 69-198.

Pavarini, M., 2018 (1977). L' invenzione penitenziaria: L' esperienza degli Stati Uniti d' America nella prima met;a dex XIX secolo. In Melossi, D., Pavarini, M. *Carcere e fabbrica. Alle origini del systema penitenziario*. Bologna: Il Mulino, σελ.199 -334.Council of Europe, 2020. *Recommendation Rec(2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules*. 1 July 2020. <https://rm.coe.int/09000016809ee581>.

UNODC (United Nations Office on Drugs and Crime), 2015, *United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of prisoners (Nelson Mandela Rules)*. General Assembly resolution 70/175, annex, adopted on 17 December 2015.

<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/NelsonMandelaRules.pdf>.

βλ. και <https://www.unodc.org/unodc/justice-and-prison-reform/nelsonmandelarules.html>.